

BÖLÜM D

İyi ve Adil Finans: İslami Finans Modeli

D1 İslami Finans ve Reel Sektör İlişkisi

İslami finansın reel sektör ile olan ilişkisi geleneksel finanstan daha güçlüdür. Bu anlamda “reel finans” olarak da nitelendirilebilir.

D2 Türkiye’de İslami Finans: Katılım Bankacılığı

İslami finansın Türkiye’deki modeli olan katılım bankacılığının sektördeki payı yetersizdir.

D3 İslami Finansın Önündeki Engeller

İslami finans modelinin gelişmesini yavaşlatan önemli sorunlar mevcuttur.

D4 Geleceğin Ekonomisinde İslami Finans Vizyonu

İslami finans modelinin ekonomideki payının büyütülmesi için gerekli gelecek vizyonu.

Modern ekonomilerde finansal sistem uzun dönem büyümeyi destekleyen en önemli bileşenlerden biri olduğu gibi, aynı zamanda en kırılgan sektördür. Ekonomideki tasarrufların etkin şekilde yatırımlara dönüşmesi ve ekonominin çarklarının dönmesi finansal sistem sayesinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte ekonomik krizlerin de önce finans sektöründe kendini gösterdiğini ve yine finansal sistem vasıtasıyla diğer sektörlerle sirayet ettiğini gözlemliyoruz. Diğer yandan, sosyal adaletin sağlanamadığı ekonomilerde adaletsiz servet transferleri de yine finansal sistem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Küresel kriz sonrası dünyada uzun dönem büyümeyi destekleyen ve sosyal adaleti gözetilen bir finansal sistem talebi daha yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanmıştır. İslami finansın bu taleplere cevap verebilecek bir finansal sistem olduğu kanaati Müslüman olmayan coğrafyalarda da giderek daha fazla kabul görmektedir.

Finansal sistemin gelişmesinin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği iktisatçılar tarafından genel bir kabul görmektedir. Bunun arkasındaki teorik yaklaşım gelişmiş bir finansal sistemde araçların daha etkin çalışarak, fonların ekonomi için daha verimli kullanılacağından hareket etmektedir. Bu nedenle finansal gelişme ekonomiler için arzulanır bir unsur olmuştur. Finansal sektörün ekonomik büyümeye olumlu etkilerine karşın, yaşanan finansal krizlerin yıkıcı sonuçları, finans ve reel ekonomi ilişkisinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu ilgi finansal gelişmenin değerlendirildiği birçok yeni çalışmaya da temel teşkil etmiştir. Örneğin, Cecchetti ve Kharroubi (2012) finansal gelişmenin ancak bir noktaya kadar olumlu olduğunu o noktadan sonra ise ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin durduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada, finansal gelişme ve toplam faktör verimliliği arasında ters U şeklinde doğrusal olmayan bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla finansal gelişmeden ziyade nasıl bir finansal gelişmenin arzulanır olduğu sorusu önem kazanmış görünmektedir.

İyi finansın desteklenerek, kötü finansın minimize edilmesi önemli bir ihtiyaçtır.

2008 küresel finansal krizi, finans sektörü aktörlerine, yalnızca finansal piyasalara dayanan küresel bir finansal sistemin ne denli kırılgan olduğuna dair bir işaret niteliğindedir (Trabelsi, 2011). Finansal gelişme süreci açısından aslında olumlu değerlendirilebilecek; borçlanma, finansal kaldıraç kullanımı ve menkul kıymetleştirme gibi alanlardaki aşırılıklar ve şeffaf olmayan veya anlaşılması zor yeni finansal ürünlerin yaratılması gibi birçok unsur, 2008 küresel krizinin sebepleri arasında kabul edilmektedir (Matthews ve Tlemsani, 2010). Dolayısıyla küresel krize uzanan bu gelişmeleri finansal yapının daha sağlıklı teşekküllü ya da işlerliği refahın sürekli artışı adına önemsenmesi gerekliliğini işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle iyi finansın desteklenmesi, kötü finansı ise minimize edilmesi gerekmektedir (Zingales, 2105).

Ekonomik büyüme, dolayısıyla refah düzeyi üzerindeki etkisinin yanında finansal sistem, yaratılan refahın paylaşımında da rol oynamaktadır. Her ekonomik aktör, finansal gelişmeden olumlu etkilense dahi, bu etki adil olmadığı sürece şüphesiz ki refahtaki artış da adil paylaşılmayacaktır. Örneğin fonların daha verimli kullanılması sonucunda gerçekleşecek üretim artışı, bu üretimde payı olan üretim faktörleri arasında paylaşılacaktır. Dolayısıyla üretim faktörü dağılımındaki farklılık refah artışının dağılımına da yansıtacaktır. Bir başka örnek olarak, toplumun finansal sistemi kullanma imkânları eşit olmadığı sürece finansal sektördeki gelişmenin etkileri toplumun her kesiminde aynı derecede hissedilmeyecektir. Dolayısıyla

finansal sistemin işlerliği, yaratacağı olumlu etkinin sürekliliği adına önemli olduğu kadar sosyal adalet açısından da önemlidir.

Sürdürülebilir bir uzun dönem büyümeyi ve sosyal adaleti gözetecek bir iyi finans modelinin, fayda maksimizasyonu gibi iç dinamiklere sahip mevcut geleneksel finans anlayışı altında kurgulanabilme gerçekliği ise tartışmalıdır. Amacı kâr ya da fayda maksimizasyonu olan finansal kullanıcılar ve araçlar arasındaki finansal işlemlerin, en sağlıklı şekilde gerçekleşmesi hâlinde bile refah artışı sürekli kılınsa da tarafların adalet gibi bir motivasyona sahip olmaması sebebiyle, sosyal adaletin gözetilmesi mümkün değildir.

İslami finans ise sahip olduğu prensipler gereğince bu açmazı çözümlene potansiyeli taşımaktadır. Çünkü İslami finans bireysel fayda ve refahın maksimize edilmesine dayanan geleneksel finansmanın aksine, manevi değerler ve sosyal adalet ile ilgilidir (Matthews ve Tlemsani, 2010). İslami finansal sistemin en göze çarpan değerleri dürüstlük ve sosyal adalettir. İslam gelecek nesiller ile mevcut nesiller arasında adaleti sağlayabilmek için sürdürülebilir bir yaşamı teşvik etmektedir. Bu sebeple İslami finansta gelecek nesillerin borçluluk kısıtından korunması için, var olan nesillerin, mevcut kaynaklara yönelik borçlanmasını kısıtlamaktadır (Hassan ve Kayed, 2009).

İslami finans borç yerine ortaklığı, finansal pozisyona değil varlıklara ilişkin finansmanı, yatırımcı ile işletmeler arasında bilgi paylaşımı ve şeffaflığı ve risk paylaşımı sebebiyle riskin çeşitlendirilmesini önemseyen bir finansman modelidir (Matthews ve Tlemsani, 2010). Bu özellikleri sebebiyle İslami finans sosyal adaleti geliştirmek için gerçek bir araçtır (Hassan ve Kayed 2009).

Çalışma prensipleri gereği, gelirin yaratılması ve paylaşımında, sahip olduğu görece avantajları sebebiyle İslami finans, Türkiye için de ciddi bir potansiyel taşımaktadır. Dolayısıyla gerek ekonomik kalkınma gerek sosyal adalet adına, Türkiye’de İslami finansın pazar payı ve nitelik olarak geliştirilmesi ve bu yoldaki bazı temel sorunların çözülmesi gerekmektedir.

İslami finansı kısaca, İslami değerler ve ahlaki ilkelere uygun olarak gerçekleştirilen finans türü olarak tanımlanmak mümkündür (Ayub, 2017, s. 80). Bu finans önermesi, başında bulunan “İslami” ibaresinin geleneksel finans anlayışının çok ötesinde belirli bir değer sistemine atıfta bulunmaktadır. Bu sebeple İslami finansın, İslami değerler ve normlar tarafından belirlenen amaçlarını (maqasid) gözetmesi beklenir (Asutay, 2012, s.110). İslami finansı geleneksel finanstan ayıran özellikleri dört ana grupta değerlendirmek mümkündür. Bu özellikler Şekil 33’de verilmiştir.

<p>İLKESEL KISITLAR: <i>İslam şeriatına dayanır.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Faize dayalı işlemlere yasak • Spekülatif ekonomik aktivitelerden kaçınma • İslami değerler ile örtüşmeyen mal ve hizmetlere yasak 	<p>PRENSİPLER: <i>Etik ve değerlere dayalıdır.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Etik yatırım • Risk paylaşımı ve ortaklığı önemseme • Kredi ve borç ürünlerinden kaçınma
<p>TOPLUM HİZMETİ: <i>Toplum odaklı finanstır.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Pazara değil, topluma hizmet • Müşterilerinde inanç ayrımı gözetmeme • Yoksulluk azaltıcı araçları barındırma (Zekât ve Karz-ı Hasen) 	<p>REEL EKONOMİ BAĞLANTISI: <i>Alternatif bir finansal paradigmadır.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Varlığa dayalı işlemlerle, reel varlıklara yatırım • Finansın, üretkenliğe ve reel ekonomiye bağlanması sebebiyle istikrar. • Kredi reel aktif ilişkisiyle borçlanmaya kısıt

Şekil 33. İslami Finans Modeli.

Asutay’dan (2011) alınmıştır.

İlkesel Kısıtlar: Şekil 33'ün sol üstteki paneli İslami finans modelinin bağlayıcı kısıtlarını göstermektedir. Faiz yasağı, “garar” (belirsizlik) sebebiyle spekülatif eylemlerden kaçınma ve İslami prensiplere uygun olmayan sektörlerle yönelik finansman yasağı ve yine dinen uygun olmayan finansal ürün ve hizmetlerin kullanım yasağı, İslami finansın din temelli kısıtları arasında yer almaktadır.

Prensipler: Şekil 33'ün sağ üst köşesinde ise İslami finansın etik ve değerlere dayanan prensipleri verilmiştir. Etik yatırım, risk paylaşımı ve ortaklık anlaşmalarını önemseme ve kredi ve borç ürünlerinden kaçınma gibi prensipler, İslami finansın öz itibarıyla sahip olduğu ahlak ve değerlere ilişkin prensipler arasındadır.

- **Etik Yatırım:** İslami finans, üretim faktörleri ve ekonomi etkileşiminin ötesinde sosyal ve etik yatırımları önemseyen bir felsefi temele sahiptir. İslami finansın faiz yasağı, sosyal adaletin tesisi adına önemlidir. Bu yasağın istikrarlı ve sosyal etkinliğe dayalı bir ekonomik kalkınma amacına yönelik bir uygulamadır (Asutay, 2013). Dolayısıyla faizin yasak olması, sosyal adaletin tesisinde önemlidir. Faizsiz çalışan bir finansal yapıda, ekonomide servetin birikim ve dağılım süreçlerinin, adalet ve üretkenliği temsil etmesi gerekmektedir (van Greuning ve Iqbal, 2008).
- **Risk Paylaşımı ve Ortaklık:** İslami finans sisteminde gerçekleştirilen finansal işlemlerde taraflar arasında riskin paylaşımı ve ortaklık yapısı önemlidir. Kredi kullandırma süreçlerinde risk ve ortaklığın, taraflar arasında paylaşımı, riskin sermaye sahibinden tamamen borçluya transfer edilmesini önleyerek riskin, iş performansı ile sermayedar arasında adil paylaşımını sağlamaktadır (Asutay, 2013).
- **Kredi ve Borç Ürünlerinden Kaçınma:** İslam'ın parayı ticareti yapılabilir bir nesne olarak kabul etmemesi sebebiyle, İslami finansta kredi sistemi aracılığıyla para yaratılamaz (Asutay, 2013). Bu sebeple, İslami finansta kredi ve borç ürünlerinden kaçınılarak, reel ekonomiyle bütünleşik finansman söz konusudur.

Topluma Hizmet: Şekil 33'ün sol alt panelinde İslami finansın topluma hizmeti esas alan, yoksulluğu azaltıcı toplumsal yönleri özetlenmiştir. Geleneksel finansal sistem esas olarak işlemlerin ekonomik ve finansal yönlerine odaklanırken İslami sistem, toplumun bütünü için eşitliği ve adaleti geliştirmeyi amaçlayan etik, ahlaki, sosyal ve dini boyutlara da eşit bir vurgu yapmaktadır. İslami finans, piyasaya değil topluma hizmet etmeyi amaçlayarak, toplum temelli bir finans önermesidir. Yoksulluğu azaltmaya dönük enstrümanlar (zekât ve karz-ı hasen) İslami finansın doğal bir parçasıdır (Asutay, 2012).

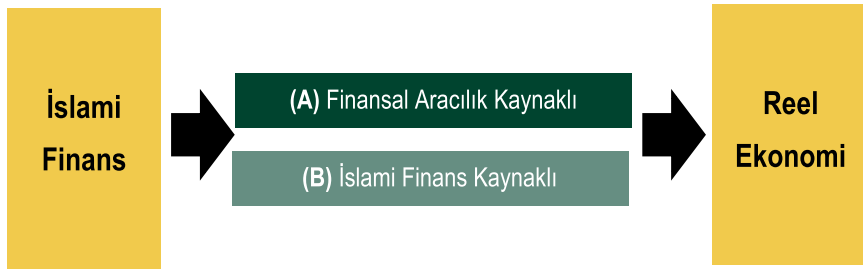
Reel Ekonomi ile İlişki: Şekil 33'ün sağ alt panelinde ise, geleneksel finansla kıyasla reel ekonomi ile daha güçlü bir bağlantısı olması vurgulanmıştır. İslami finans prensipleri arasındaki, kredi ve borç ürünlerinden kaçınılması, risk paylaşımı ve ortaklık temelli finansman gibi hususlar finansal işlemin reel aktiflere bağlı gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yöntemle finansman, üretken ekonomik faaliyetler ile ilişkilendirmekte ve finansal akımlar ile reel akımlar arasında paralellik sağlanmaktadır. Bu paralellik makroekonomik istikrara katkı sağlamakta, aşırı borçlanmayı önlemektedir.

D1. İSLAMİ FİNANS VE REEL SEKTÖR İLİŞKİSİ

İslami finansın çalışma prensiplerine bağlılık, bu finansal araçlar ile reel sektör arasında daha güçlü bir ilişkiyi kaçınılmaz kılmaktadır. İslami finans ile reel sektör arasındaki güçlü ilişki faizsiz çalışma prensipleri, fon kullanma mantığı, küresel piyasalara sınırlı eklenme ve spekülasyondan kaçınma özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

İkili bir finansal yapı¹ içinde, geleneksel finans ile karşılaştırıldığında, mevcut yasal düzenlemelere ek olarak İslami prensiplere uyma yükümlülükleri bulunan İslami finansal kuruluşların hareket alanı daha sınırlıdır. Ancak bu kısıtlar aynı zamanda, geleneksel finansa kıyasla reel ekonomi ile potansiyel olarak daha güçlü bir ilişki kurgulanmasının da teorik zeminini oluşturmaktadır.

İslami finansın bir önceki başlıkta ele alınan çalışma prensiplerine bağlılık, bu finansal araçlar ile reel sektör arasında daha güçlü bir ilişkiyi kaçınılmaz kılmaktadır. İslami finans kuruluşları ile reel ekonomi arasındaki bu ilişkiler,² Şekil 34’de resmedildiği gibi iki farklı kanal üzerinden gerçekleşmektedir. Bu kanallar finansal aracılık hizmetleri ve İslami finans kanallarıdır.

Şekil 34. İslami Finansal Gelişme ve Reel Ekonomi Etkileşimi.

1 Bu çalışmada geleneksel ve İslami finansal araçların birlikte faaliyette bulunduğu ulusal finansal yapılar “*ikili*”, tüm finansal aracılığın toptekün İslami olduğu yapılar ise “*pür İslami finansal sistem*” olarak kullanılmıştır.

2 Bu etkileşimin finansal aracılık kaynaklı kanalları, pür İslami finansal yapılar için de geçerlidir.

Bir ekonomide İslami finansın gelişimi, reel sektörü finansal aracılık (A) ve İslami finans özelliklerinden (B) kaynaklanan iki kanal üzerinden olumlu etkileme potansiyeli taşımaktadır. Öncelikle İslami finansın bir finans türü olması sebebiyle elbetteki bu araçların gelişimi, geleneksel finansal araçlara benzer biçimde reel ekonominin gelişimini olumlu etkileyecektir. Dolayısıyla, bir ekonomide İslami finans geliştikçe, geleneksel finansal aracılığın gelişimine benzer tüm etkilerin ortaya çıkması beklenir. Çünkü İslami finansın gelişimine paralel ulusal finansal yapıda, aracı, ürün ve hizmet çeşitliliği artacaktır.

İslami finansın reel ekonomiyi olumlu etkileme potansiyelini realize edebilecek ikinci kanal ise İslami finansın çalışma prensiplerine (B) dayanmaktadır.³ Kendine has çalışma prensiplerine dayanan bu etkilerin sebeplerini; faizsiz çalışmak, fon kullandırma mantığı, küresel finansal piyasalara kısıtlı eklemleme ve spekülasyondan kaçınma, fon miktarını artırma olarak sıralamak mümkündür.

Faizsiz Çalışmak

İslami finans, geleneksel finansa kıyasla, reel sektör üzerinde daha güçlü etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır.

İslam'da riba "fazlalık" anlamına gelen ve "ister krediler ister satışlar olsun, sermayenin haksız şekilde artırılması" olarak yorumlanan bir kavramdır. Daha kesin olarak, vadeye ve anaparanın miktarına bağlı olan (yatırımın performansından bağımsız olarak garanti edilen) pozitif, sabit, önceden belirlenmiş oran, riba olarak kabul edilir ve yasaktır. Bu yasak sosyal adalet, eşitlik ve mülkiyet hakları argümanlarına dayanmaktadır. İslam, kârın kazanılmasını teşvik ederken faiz ödemeyi yasaklamaktadır. Çünkü kâr, süreç sonunda belirlenen ve başarılı girişimciliği ve ek servet yaratmayı sembolize ederken faiz, önceden belirlenen, işletme faaliyetlerinin sonucundan bağımsız olarak tahakkuk eden bir maliyettir. Faizin yerini ortaklık temelli faaliyetlerin alması üretkenliği teşvik etmekte, sosyal adalet ve refaha katkı sağlamaktadır.

İslami finans alternatifinin mevcut olması, faiz yasağı nedeniyle geleneksel finansal sistemden uzak durmayı tercih eden aktörlerin tasarruflarının finansal sisteme girmesini sağlayarak reel sektörün kullanabileceği fon miktarının artmasını sağlamaktadır. İslami bankalar, özellikle geleneksel bankaların yetersiz kalabileceği Müslüman nüfus arasında, daha fazla mali aracılık ve kaynaşmayı teşvik etme potansiyeline sahiptir (IMF, 2017a). İslami finans sektörü reel sektöre aktarılan ulusal fon miktarını artırma potansiyelinin yanında, Müslüman veya Müslüman olmayan uluslararası piyasalardan fon çekebilme potansiyeline de sahiptir (Asutay, 2011, s. 26).

Faiz yasağının, reel ekonomi üzerinde bir başka olumlu etkisi ise banka kredilerinin önemi ile ilgilidir. Faizin yasak olması sebebiyle faizsiz menkul kıymet piyasası, faizli menkul kıymet piyasasına kıyasla daha az gelişmiş bir piyasadır. Bu sebeple, İslami finansal araçların toplanan fonları, menkul kıymet piyasasında değerlendirme olanakları, geleneksel finansal araçlara kıyasla daha sı-

3 Bu kanal sebebiyle ortaya çıkabilecek olumlu etkilerin, İslami finansın çalışma prensiplerine bağlı olarak gerçekleşmesi hâlinde ortaya çıkması beklenmektedir.

nırlıdır. Bu sebeple, özellikle banka kredilerinin temel fon transfer kanalı olduğu ekonomilerde, reel sektörün fon teminini kolaylaştırmaktadır.

Faizle çalışmamanın finans sistemindeki kırılganlığı gidererek reel sektördeki istikrara da katkısı söz konusudur. İslami finansal araçlar, faizsiz çalışıyor olmaları sebebiyle, faiz oranlarındaki dalgalanmalarına (şoklarına) karşı daha dirençlidir (Kia ve Darat, 2007; Kassim vd., 2009). İkili bir finansal yapıda faaliyette buldukları için, İslami finansal araçların da faiz oranlarından etkilenmeleri kaçınılmazdır. Ancak bu etki, doğrudan faizli çalışan geleneksel finansal araçlara kıyasla çok daha sınırlı ve dolaylıdır. İslami finansal araçların finansal sistemin istikrarına olumlu etkileri, bu gibi şokların reel sektöre geçişini engelleyerek reel sektördeki istikrara katkıda bulunmaktadır.

Fon Kullanırma Mantığı

Geleneksel finasta finansal araçların, fonları müşteriden satın almalarına karşın, İslami finasta fonlar, finansal aracı tarafından işletilmek üzere ödünç alınmaktadır. Bir başka ifade ile ödünç veren ile finansal aracı arasındaki ilişki, geleneksel finasta fon alım satımı şeklinde gerçekleşirken, İslami finasta bu ilişki, fonun işletilmesinde kar ve zarar ortaklığı kurulması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu sistematik sebebiyle, geleneksel finasta finansal aracıya ödünç verenin bu eylem neticesindeki kazancı vade başında, İslami finasta ise vade sonunda belirlenmektedir. İslami finansal aracı bu şekilde toplanan fonlardan oluşan bir havuzu yöneterek, bu fonların işletilmesinden kar elde etmekte ve bu kar havuzdaki fonların sahiplerine fonları nispetinde paylaşmaktadır. Dolayısıyla geleneksel finasta fon müşterisi, sattığı fonun satış fiyatını gelir olarak elde ederken, İslami finasta fon müşterisi, banka tarafından işletilerek elde edilen kârı gelir olarak elde etmektedir. Elde edilen bu gelir ise kâr payı olarak tanımlanmaktadır.

Geleneksel finansal araçların satın aldığı fonları, İslami finansal araçların işletilmek üzere ortaklık kurarak topluyor olmasının nedeni, İslami finasta paranın ticaretinden kaçınılmasıdır. İslam'da para, "potansiyel" sermaye olarak değerlendirilir ve yalnızca üretken bir faaliyet yürütmek için diğer kaynaklarla bir araya geldiğinde gerçek sermaye şeklini almaktadır (van Greuning ve Iqbal, 2008). Dolayısıyla İslam'da paranın zaman değeri, ancak potansiyel sermaye hâlinde gerçek sermayeye dönüşmesi durumunda kabul edilebilir olmaktadır.⁴ Dolayısıyla paranın ticaretinden kaçınılıyor olması, finansal aracı tarafında ödünç verilen fonların, mal ve hizmetler ile daha entegre olması anlamına gelmektedir. Bu durum ise finansal akımların reel akımlara daha entegre olması anlamı taşımaktadır. İki akım arasındaki ilişkinin, geleneksel finansa kıyasla daha sıkı

Geleneksel finasta ödünç veren ile finansal aracı arasında fon alım satımı şeklinde gerçekleşen ilişki, İslami finasta kar ve zarar ortaklığı kurulması temelinde gerçekleşmektedir.

4 İslam'da paranın zaman değeri ve dolayısıyla, vadeli ve peşin satış fiyatı arasındaki fiyat farkının, gerçek malların ticaretinin yapılması ve fiyatın piyasada oluşması durumlarında Şer'i açıdan uygun olduğu kabul edilmektedir. İslam, paranın zaman değerini, herhangi bir reel sektör faaliyetiyle ilişkilendirilmeden, önceden belirlenen bir orandan hesaplanan şekli ile yasaklamıştır (Ayub 2017: 99-100, 466).

olması dolayısıyla, kullanılan fonların doğrudan reel etkilerinin daha güçlü olması beklenmektedir.

İslami finansta fon yatıran, finansal aracı ve fon kullanan her üç taraf da kâr payının karşılığında iş risklerini paylaşmaktadır. Bu paylaşım simetrik bir risk-ge-tiri dağılımını yansıtmaktadır. Bu paylaşım sebebiyle, kredi işleminin olumsuz (zarar etmesi) olması durumunda, zararın paylaşımı sebebiyle, fon kullanan müşterinin kayıpları finansal aracı ile paylaşıldığından minimize edilmektedir. Benzer bir biçimde, finansal aracının zararı da fon ödünç veren müşteriler ile paylaşıldığı için, finansal aracının zararı minimize edilmiş olmaktadır. Bu paylaşımlar, özel sektörün olumsuz durumlara karşın direncini arttırdığı gibi, İslami finansal araçların da direncini arttırmaktadır. Dolayısıyla İslami finans, geleneksel finansa kıyasla finansal araçların şoklara daha korunaklı olduğu bir finansal yapıdır. (Errico ve Farahbaksh, 1998, s. 11; Khan ve Mirakhor, 1990, s. 356-357). Bu yapının yaygınlaştığı ekonomilerde hem finansal araçların hem de fon kullanan müşterilerin daha dirençli olması, reel sektörün olumsuz şoklara karşın direncini yükseltecektir.

İslami finans, reel sektörün olumsuz şoklara karşı direncini güçlendiren bir finansal modeldir.

Bu aracı kurumların, temel kredi kullandırma yöntemlerinden biri, kâr ve zarar ortaklığı (KZO) sistemidir. Bu yöntemde, kredi müşterisi ve finansal aracı, bir iş üzerinde ortaklık kurmaktadır. Kurulan ortaklığın karlılığı, finansal aracının bu ortaklıktan kazancını şekillendireceği için, bu sistemde kredi sürecindeki kararlar, yatırımların kârlılığına daha duyarlıdır. Kârlı projelerin fon temin imkânının öne çıkması sebebiyle, KZO sistemi aynı zamanda kaynak tahsisinde etkinliği olumlu etkileyecektir (Iqbal, 1997; Khan,1986). Dolayısıyla KZO sistemi sebebiyle, İslami finansal araçlar daha iyi projeleri seçme motivasyonunda olacağından faizli finansal araçlara kıyasla verimliliği daha olumlu etkileyebilir. Karlı yatırımların finanse edilecek olması, sermayenin ekonomiyi daha da olumlu etkileyeceği projelere transfer edilmesi anlamına gelmektedir (Dahduli, 2009). Bu yöntemin ekonomi üzerindeki bir başka olumlu katkısı ise, fon transfer işleminin fon ödünç alanların finansal durumuna duyarlılığın düşük olması ile ilgilidir. KZO sistemi mantığında fon ödünç verme işlemi, müşterinin finansal durumundan ziyade, projenin karlılığı ile ilişkilidir. Bu sebeple KZO, karlı fikirleri olan küçük girişimcilerin finansman imkânını arttırmaktadır. İslami finans, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesini kolaylaştırma potansiyeline taşımaktadır (IMF, 2017a). Reel sektör üzerinde olumlu bir başka etki ise, risk paylaşımı ile ilgilidir. KZO mantığı sebebi ile riskin paylaşılması uzun vadeli yüksek risk ve kazanç potansiyeli olan projelere fon sağlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumun ekonomik kalkınmayı olumlu etkileyebilmesi olasıdır (Chapra, 1992, Mills ve Presley, 1999).

Günümüzde İslami finansta en yaygın fon kullandırma yöntemi murabahadır. Bu fon kullandırma yönteminde ise; müşterinin ihtiyaç duyduğu mal ya da hizmet, finansal aracı tarafından satın alınarak, peşin alış fiyatı üzerine belirli bir kar payı (vadeli satış fiyatı) ilave edilerek, kredi müşterisine satılmaktadır. KZO'ya kıyasla reel etkilerinin daha kısıtlı kalması olası olan bu yöntemin de, yine kredi eyleminin mal ve hizmet akımına güçlü bir bağlantısının bulunması sebebiyle,

paranın doğrudan ticaretine kıyasla, reel ekonomi üzerinde daha güçlü etkiler yaratması beklenir. Ayrıca bu yöntem yine KZO'ya benzer, riskin fon ödünç veren ile finansal aracı arasında paylaşımı, finansal aracılığın şoklara karşın direncini artırmasında olumlu etkiler taşımaktadır.

Fon kullandırma mantığının, reel sektör üzerindeki bir başka olası olumlu etkisi ise takip ile ilişkilidir. Gerek KZO gerekse de murabaha yöntemi ile finansman olsun, İslami finansal araçlar, fon kullandırdıkları ekonomik birimleri ve bunların yatırımlarını, daha iyi takip etmek durumundadır.⁵ Benzer bir başka izleme süreci ise, İslami finansal aracının izlenmesiyle ilgilidir. İslami finasta, toplanan fonlara önceden belirlenmiş kâr payı garantisinin olmaması ve alınacak kâr payının finansal aracının kârına duyarlı olması sebebiyle, bu kurumlara fonlarını ödünç verenler, geleneksel finansal aracı müşterilerine kıyasla finansal aracılarını, daha yakın takip etme eğilimindedir (Chong ve Liu, 2009). Gerek İslami finansal aracının fon ödünç alan müşterileri, gerekse de fon ödünç verenlerin finansal aracıyı geleneksel finansa kıyasla daha yakından izlemesi, izlenenlerin daha dikkatli çalışmaları bir başka ifadeyle verimlilikleri üzerinde pozitif bir etki yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Fon kullandırma mantığı sebebiyle, reel ekonomiye potansiyel bir başka olumlu katkısı ise, ekonomik birimlerin borçlanma düzeyleri ile ilişkilidir. Finansal işlemlerin reel aktiflere bağlılığı sebebiyle, bu finansal araçları kullanan ekonomik birimlerin borçluluk ilişkisi de reel aktifler ile sınırlandırılmaktadır. Bu durum ise, bu birimlerin aşırı borçlanmaları üzerinde bir otokontrol mekanizması anlamı taşımaktadır. Bu mekanizma sayesinde, aşırı borçlanma sebebiyle oluşabilecek bir finansal kırılma da dizginlenmektedir.⁶

Finansal işlemler ile reel aktifler arasındaki güçlü bağlantı sebebiyle, İslami finasta ekonomik birimlerin borçluluk düzeyi de sınırlandırılmaktadır.

Küresel Finansal Piyasalara Kısıtlı Eklemlenme

Küresel finansal sistem, günümüzde ağırlıklı olarak faiz oranı temelinde çalışmaktadır. Dolayısıyla ağırlığı geleneksel finans tarafından oluşturulmuş olan bu piyasada, İslami finansal piyasaların derinliği kısıtlıdır. Bu sebeple, İslami finansal araçlar, küresel finansal piyasalardaki dalgalanmalardan daha az etkilenmektedir (Zarqa, 1983).

Spekülasyondan Kaçınma

İslam'da mülkiyet kavramının, adaletsiz ve haksız sözleşmeler yoluyla istismarının yasak olması sebebiyle, sözleşmelerde belirsizlikten kaçınmaktır. Tüm ticari işlemlerde sözleşmeye konu olan ürünün veya hizmetin konusu, miktarı, kalitesi ya da varlığı hakkında bir belirsizliğin bulunmaması gerekmektedir. Gararın yasaklanması, tarafların, yüksek derecede asimetrik bilgi içeren ve aşırı getirili

5 Özellikle KZO yöntemi ile kullanılan fonların kârının, ortaklığın ticari faaliyetine duyarlılığı sebebiyle, finansal aracı, gelirin doğru raporlanması için fon kullanan müşteriyi ve ortaklığın ticari faaliyetini yakın takip etmek durumundadır.

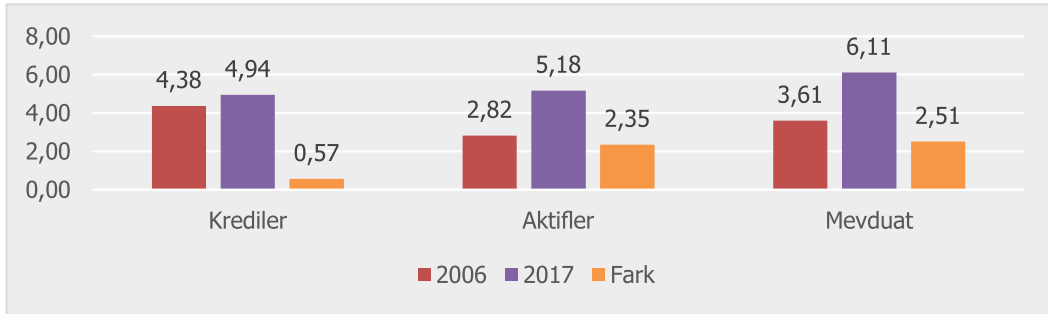
6 Aşırı borçlanma, finansal krizlerin yaşanmasında ve sonuçlarının yıkımında önemli belirleyicilerden biridir.

sözleşmeleri engellemekte ve tarafları daha sorumlu kılmaktadır. Adaletsizliğe ve sömürüye yol açan her türlü işlemi yasak kabul eden İslam'da, herhangi bir ekonomik faaliyet herhangi bir tarafın istismarına yol açmamalıdır. Bunun için sözleşmelerde taraflar arasında bilgi asimetrisinin olmaması gerekir. İslami finansal araçlar, bu prensip gereği spekülasyondan kaçınmak zorundadır (Al-Jarhi, 2009, s. 14) Bu prensibe bağlılık, sözleşme tarafları arasındaki adaleti gözettiği gibi, İslami finansal araçların, spekülasyon eylemlerin geleneksel finansal araçlara kıyasla daha kısıtlı olması anlamına gelir. Dolayısıyla İslami finansal araçlar, geleneksel finansa kıyasla, sosyal adaleti desteklerken, spekülasyon sebebiyle oluşan riskleri minimize ederek, reel ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

D2. TÜRKİYE’DE İSLAMİ FİNANS: KATILIM BANKACILIĞI

Türkiye’de İslami bankalar “katılım bankaları” olarak adlandırılmaktadır ve ağırlıklı olarak bankacılık hizmetlerine yoğunlaşmışlardır. Katılım bankaları kuruldukları dönemden bugüne hızlı bir şekilde piyasadaki paylarını artırmış olsalar da, bugün itibariyle gelinen nokta yeterli değildir.

Ülkemizde de küresel İslami finansa benzer biçimde, bu finans modeli bankacılık ağırlıklı faaliyette bulunmaktadır. Günümüzde katılım bankaları olarak adlandırılan bu kurumlar, Türk finansal sisteminde ilk olarak Özel Finans Kurumları (ÖFK) adıyla ortaya çıkmışlardır.¹ Gerekli yasal düzenlemelerin 1983 yılında başladığı bu kurumların ülkemizde faaliyete geçtiği ilk tarih ise 1985 yılıdır. 2019 itibariyle ülkemizde üç özel iki de kamu sermayeli toplam beş adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Türkiye’de katılım bankacılığının gelişimini değerlendirmek için, bu bankalarının geleneksel bankalar ile aynı yasal düzenlemelere tabi olduğu 2006 yılı ve 2017 yıllarına ait pazar payları, Şekil 35’de gösterilmiştir. Katılım bankaları her üç büyüklük için de pazar paylarını arttırmıştır. Ancak mevduatlar, bu üç büyüklük içinde pazar payı en çok artan değişken olurken, krediler ise pazar payı en az artan değişkendir.

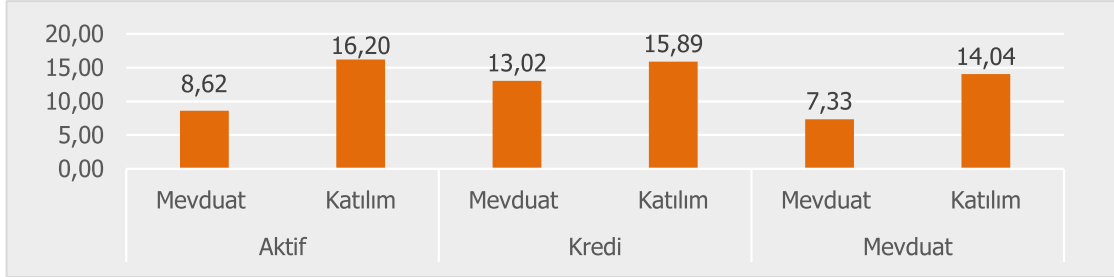
Şekil 35. Katılım Bankacılığının Pazar Payı (%).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Pazar paylarındaki değişimin detayını anlamak için Şekil 36’da, iki bankacılık türüne ait ortalama yıllık büyüme hızları gösterilmiştir. Katılım bankalarının her üç grup için de ortalama büyüme hızı mevduat bankalarına göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Üç grupta da büyüme hızları katılım bankaları için 14-16 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu bankalar, mevduat bankalarına

¹ ÖFK’lar katılım bankacılığın temeli olarak kabul edilse de ülkemizde İslami bankacılığa yönelik ilk adımlar bu kurumlardan önce atılmıştır. Adapazarı İslam Ticaret Bankası (1913) ve Devlet Sanayi İşçi ve Yatırım Bankası (1975) bu çerçevede öncü niteliğinde olan ilk kurumlardır. Finansal faaliyetlerinde devam etmeyen bu kurumlara ilişkin daha detaylı bilgi için bakınız: (Özdemir ve Aslan 2017).

kıyasla, daha hızlı bir büyüme performansı sergilemişlerdir. Her üç banka büyüklüğü pazar paylarındaki artışın farklı olama nedeni de şekil incelendiğinde anlaşılmaktadır. Katılım ve mevduat bankalarının ortalama büyüme hızları arasındaki fark değerlendirildiğinde, en yüksek farkın toplam mevduatlar, en düşük farkın ise toplam kredilerde yaşandığı görülmektedir.

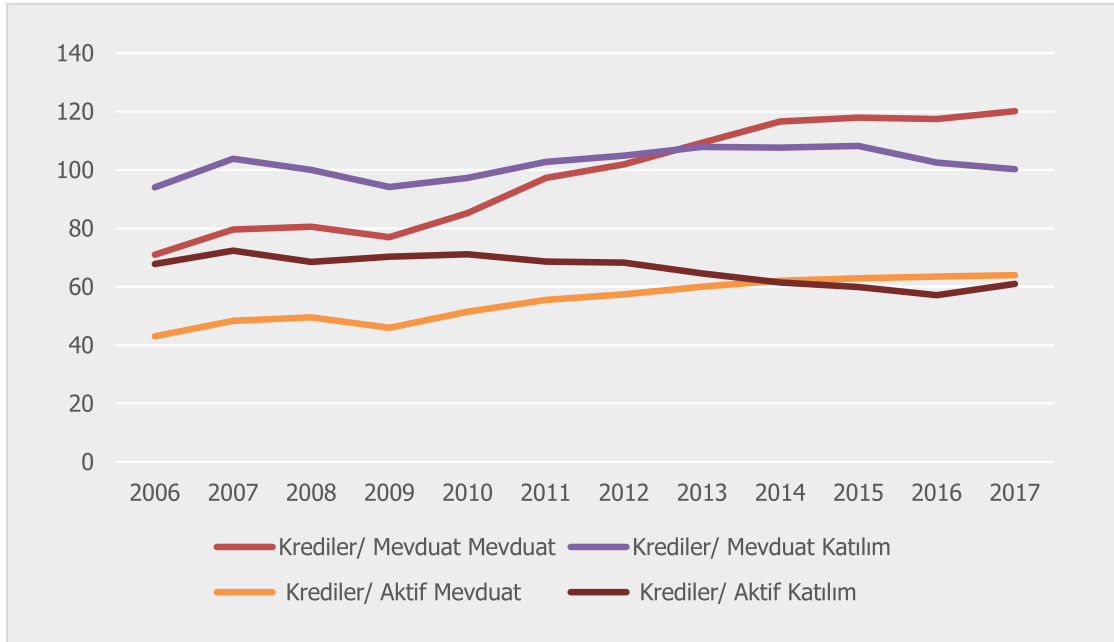

Şekil 36. Bankalar Ortalama Yıllık* Büyüme Hızı (%).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Not. Cari dönem değerleri ABD doları cinsinden alınarak hesaplanmıştır.

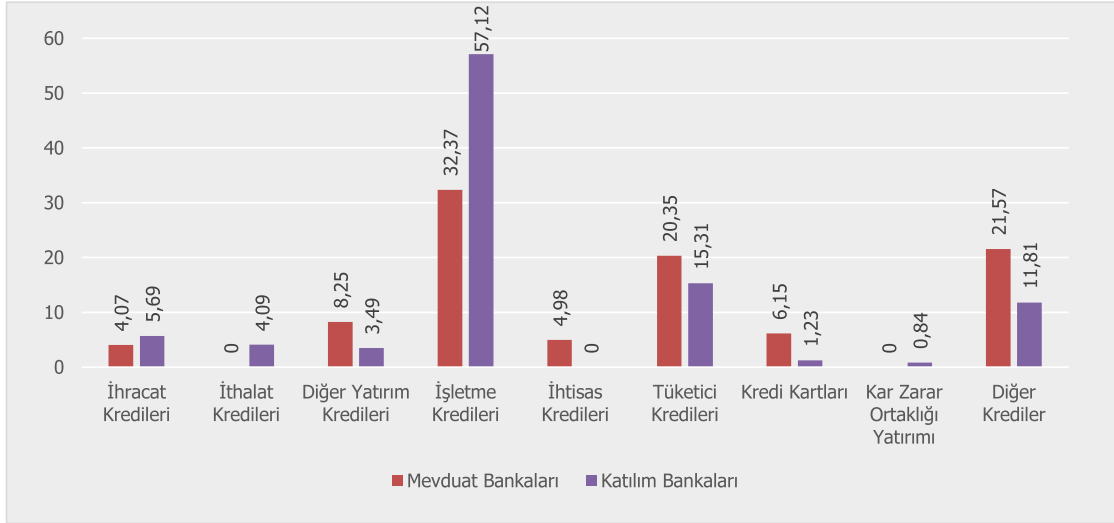
Kredilerin zaman içindeki gelişimini değerlendirmek için düzenlenen Şekil 37 incelendiğinde, kredilerin toplanan mevduata oranı, dönem başında katılım bankalarında mevduat bankalarına kıyasla daha yüksek iken, dönem içinde mevduat bankalarının gerisine düşmüştür. Mevduat bankalarının topladığı mevduata kıyasla nakit kredi kullandırma eğilimi dönem içinde yükselmiştir. Son olarak toplam kredilerin banka aktifleri içindeki payını gösteren eğri incelendiğinde ise; mevduat bankalarında dönem içinde bu oranın arttığı ancak katılım bankalarında gerilediği görülmüştür.

Şekil 37. Kredilerin Mevduat ve Aktiflere Oranı (2006-2017, %).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

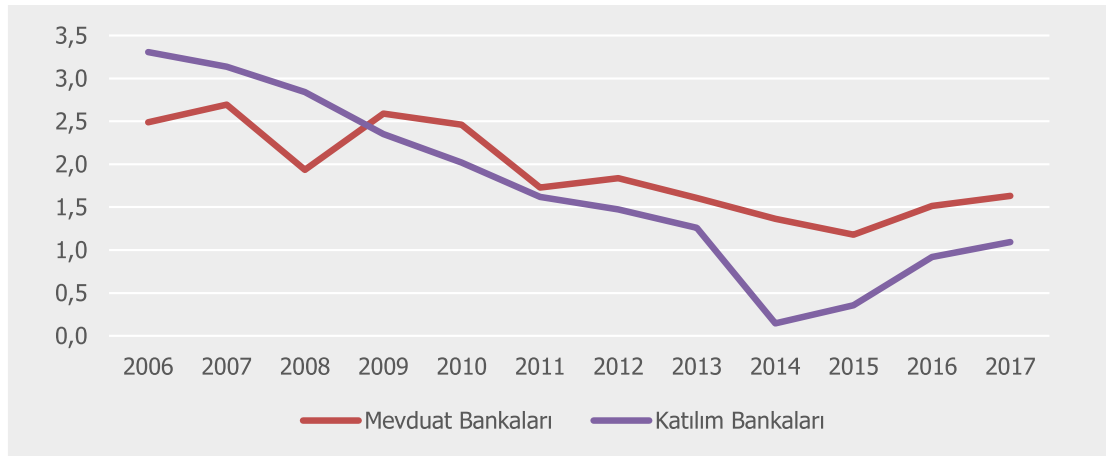
İki bankacılık tipinde kredi kullandırma eğilimini karşılaştırmak için, 2017 yılı için kredi türlerinin bankanın toplam kredileri içindeki payları Şekil 38’de sunulmuştur. Şekil incelendiğinde, katılım bankalarında ihracat, ithalat ve işletme kredisi kullandırma eğiliminin, mevduat bankalarında ise, yatırım, ihtisas tüketici, kredi kartı kullandırma eğiliminin görece daha yüksek olduğu görülmektedir.

Şekil 38. Kredi Türlerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (2017, %).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

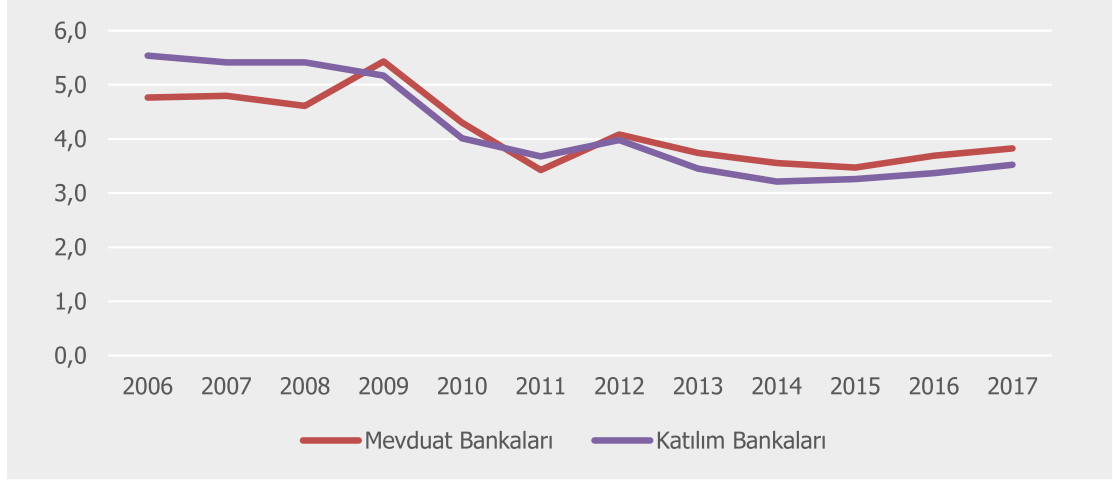
Bankaların kârlılık düzeyleri ise Şekil 39’da karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Şekil incelendiğinde 2006-2015 arası iki bankacılık tipinde de kârlılığın düştüğü, 2015 sonrası yükselmeye başladığı görülmektedir. İki bankacılık türü kıyaslandığında ise, 2009 öncesi, katılım bankalarında kârlılık oranının mevduat bankalarından daha yüksek, 2009 sonrasında ise daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca mevduat bankalarının kârlılığında 2008 sonrası, katılım bankalarında ise 2014 yılında şiddetli gerileme yaşanmıştır.

Şekil 39. Dönem Net Kârı/ Toplam Aktifler (%)

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

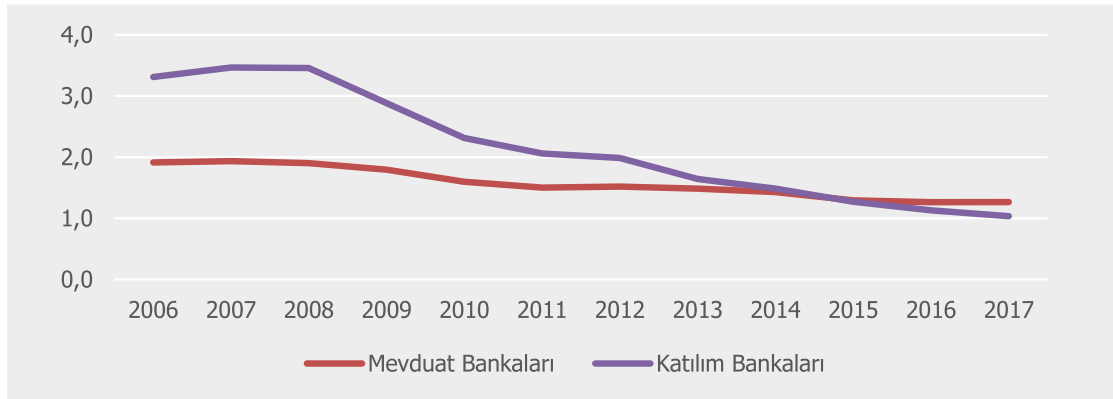
Şekil 40 ve 41’de ise, bankaların gelirlerine ilişkin iki oranın gelişimi verilmiştir. İki şekilde de toplam aktiflere göre gelir türlerinin payının iki bankacılık tipinde de azaldığı görülmektedir. Net faiz (kâr payı) gelirlerinin aktiflere oranının 2009 öncesi katılım bankalarında daha yüksek olduğu, 2012 sonrası ise daha düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 40. Net Faiz (Kâr Payı) Geliri/ Toplam Aktifler (%).

BDDK verilerinden oluşturulmuştur.

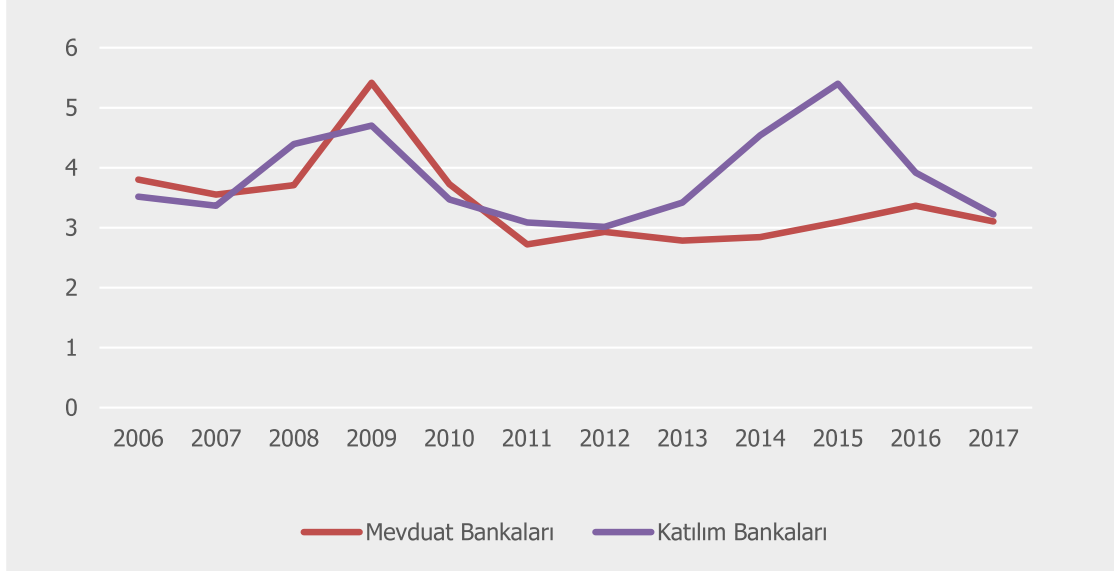
Bir diğer ana gelir türü olan ücret, komisyon ve bankacılık hizmetlerinden elde edilen gelirlerin aktiflere oranı incelendiğinde ise, 2015 öncesi bu oranın katılım bankalarında daha yüksek, ancak sonrasında ise daha düşük seyrettiği görülmektedir.

Şekil 41. Ücret, Komisyon ve Bankacılık Hizmet Gelirleri/ Toplam Aktifler (%).

BDDK verilerinden oluşturulmuştur.

Bankaların, sorunlu kredilerdeki gelişmeleri değerlendirmek için Şekil 42 düzenlenmiştir. Şekil incelendiğinde, 2012 yılına değin iki bankacılık tipinde de sorunlu kredi oranının birbirine benzer seyrettiği ancak bu yıldan sonra oranların farklılaştığı görülmektedir. Küresel finansal kriz sebebiyle iki bankacılık türünde de bu oran artarken, bu durum katılım bankaları için görece daha düşük şiddette yaşanmıştır. Ancak 2012'den sonra bu oran katılım bankalarında yükselme eğilimine girmiş ve 2015 yılında iki bankacılık tipi arasında en büyük fark yaşanmıştır.

Şekil 42. Takipteki Alacaklar (Brüt)/ Toplam Nakit Krediler (%).

BDDK verilerinden oluşturulmuştur.

D3. İSLAMİ FİNANSIN GELİŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

İslami finans hem Türkiye’de hem dünyada hızla büyüyen bir sektördür. Araştırmalar İslami finansın büyümeye katkısı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu finans modeli hem Türkiye’de hem dünyada çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Bunlar arasında bu sektörün bankacılık ağırlıklı çalışması, arzu edilen pazar payına ulaşamaması, düşük bankacılık performansı, geleneksel finans sistemi ile kendisini yeterince ayırtıramaması, borç finansmanının ağırlıkta bulunması gibi sorunlar öne çıkmaktadır.

İslami finans, kısa geçmişine rağmen gerek Türkiye’de gerekse de dünya genelinde ciddi bir büyüme performansı sergilemiştir. İslami finansal araçlar, buldukları ülkelerde ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamış kurumlardır. Literatürde, gerek Türkiye’de gerek diğer ülkelerde bu etkilerin tespit edildiği birçok çalışma bulunmaktadır.¹ Ekonomik büyümeyi etkilemeleri, bu kurumların finansal aracılık kanallı etkileri çerçevesinde beklenen bir sonuçtur. Ancak bu çalışmalar gerek veri kısıtları gerekse de bu kurumların hacimlerinin görece dar olması sebebiyle, ekonomi üzerinde geleneksel bankalara kıyasla daha güçlü etkileri oldukları sonucunu ortaya koyamamaktadır. Dolayısıyla, bu kurumların İslami finans kanalıyla etkilerinin ne denli ortaya çıktığı, tartışmaya açık görünmektedir. İslami finansın özünde yer alan kalkınma anlayışı sebebiyle bu kurumların başarıları, finansal başarının ötesinde değerlendirilmelidir (Asutay, 2012). Bu sebeple bu başlık altında İslami finansın Türkiye pratiği, hem finansal açıdan hem de İslami finansın ilkeleri ile uyum açısından ele alınmıştır.

İslami finansın ülkemizde geleneksel finansa kıyasla daha hızlı bir büyüme sergilemesi, şüphesiz ki dikkat çekici bir finansal başarıdır. Ancak bu hızlı büyüme performansının tatmin düzeyi eleştiriye açık görünmektedir. İslami finansın gelişimi genel anlamda değerlendirildiğinde, banka dışı finansal aracılığın görece az gelişmişliği, katılım bankalarının gelişme düzeyinin potansiyelin altında kaldığı ve bu bankaların faaliyet performansındaki sorunlar gibi konuların değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Banka dışı aracılığın az gelişmişliği: Bankacılık ağırlıklı olan İslami finasta,² diğer finansal aracılık türlerinin payının hem ülkemizde hem de küresel İslami piyasalarda kısıtlı olduğu görülmektedir. Ancak bu durum Türkiye için daha belirgin görünmektedir.³ Banka dışı finansal aracılığın geliştirilmesi, finansal araç ve aracı çeşitlendirmesi için önemlidir.

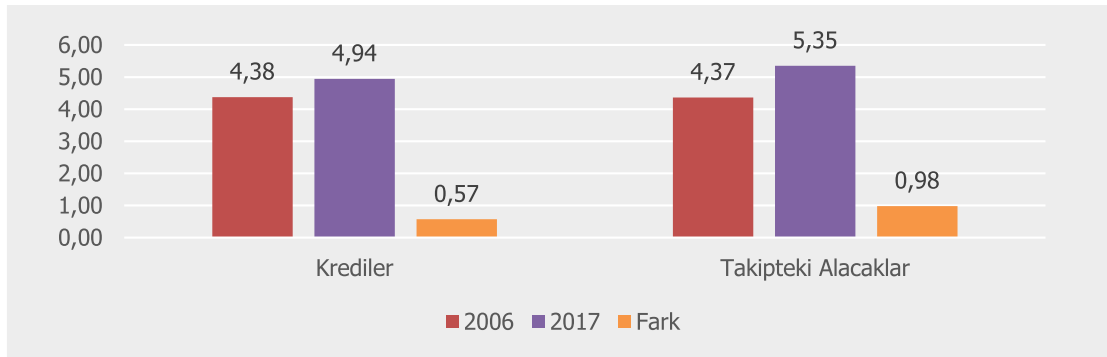
1 Asutay ve Ergeç (2013), Jobarteh ve Ergeç (2017) Türkiye için bu etkiyi tespit etmiş çalışmalara örnektir.

2 2017 itibarıyla bankaların küresel İslami finansal piyasalar içindeki payı %76’dır (“Islamic Financial Services Industry Stability Report” 2018: 10).

3 2017 yılı için katılım bankalarının aktif toplamı küresel İslami bankacılık aktiflerinin %2,6’sını oluştururken, 2001-2017 arası küresel sukuk ihracının ancak %2,02’si Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir (“IIFM Sukuk Report” 2018).

Bankacılık sektörünün arzu edilen düzeye ulaşamaması: Ülkemizdeki büyüme performansı incelendiğinde, katılım bankalarının geleneksel bankalara kıyasla daha hızlı geliştiği görülmektedir. Ancak bu performans, gerek pazar payının hâlâ görece kısıtlı olması gerekse de küresel İslami bankalara kıyasla daha düşük bir büyüme hızının yakalanmış olması sebebiyle tatmin edici görünmemektedir. Katılım bankalarının payının, hızlı gelişme eğilimine rağmen hâlâ %10 sınırını aşmadığı görülmektedir. 2008 yılından 2016 yılına Türkiye'deki geleneksel bankaların aktifleri %55,53 artarken, katılım bankalarında bu artış oranı %121,91 olarak gerçekleşmiştir. Ancak aynı zaman diliminde küresel İslami bankacılık aktiflerinin artış hızı ise %178,95 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla katılım bankaları, dünya genelinde İslami bankacılığın büyüme eğiliminin altında bir büyüme hızı yakalayabilmiştir.

Bankacılık performansındaki sorunlar: Katılım bankaların gelişme performansına dair gözlemlenebilen bir başka eleştiri alanı ise, bankacılık faaliyet performanslarına yöneliktir. Sorunlu krediler bu alanda değerlendirilmesi gereken konular arasındadır. Gerek reel sektör ile güçlü bağlantısı, gerekse de fon kullandırma mantığı sebebiyle daha iyi bir kredi performansı beklentisine rağmen, bu bankaların sorunlu kredi oranları, geleneksel bankalar ile kıyaslandığında yüksek seyretmektedir. 2011 yılında bu yana katılım bankacılığı, geleneksel bankaların üzerinde bir sorunlu kredi oranına sahiptir. Katılım bankalarının sorunlu kredi performansını değerlendirmek için verilen Şekil 43 incelendiğinde, bu bankaların, toplam sorunlu krediler içindeki paylarının, toplam krediler içindeki paylarına kıyasla daha çok arttığı görülmektedir.⁴

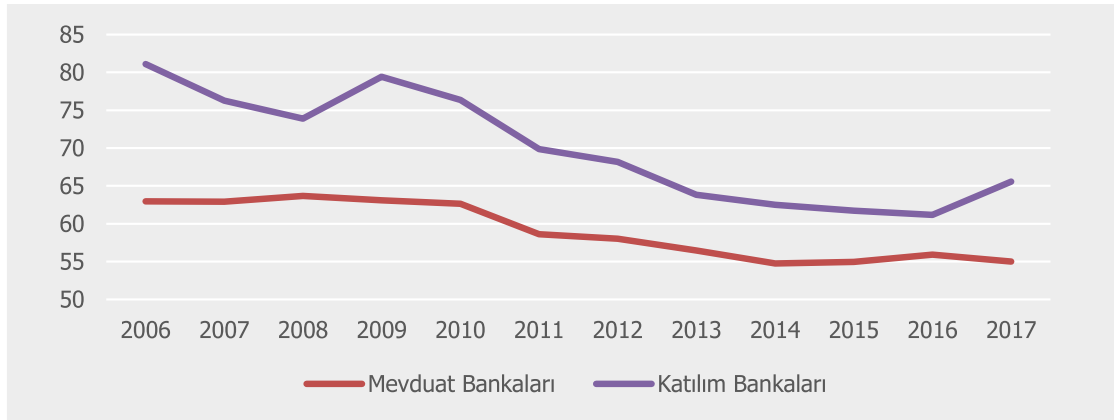

Şekil 43. Katılım Bankacılığının Toplam Kredi ve Sorunlu Kredi Paylarındaki Değişim (%).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Katılım bankalarının performansına dair dikkat çeken bir başka konu ise, bu bankaların fon kaynak çeşitliliğinin geleneksel bankalara kıyasla yeterince gelişmemiş olmasıdır. Ülkemizde mevduatların pasifler içindeki ağırlığının zaman içindeki gelişimini gösteren Şekil 44 incelendiğinde, mevduatların payının azaldığı ancak hâlâ geleneksel bankalara kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılım bankalarının fon kaynağı olarak mevduata bağımlılığı yüksektir. Fon kaynağının çeşitlendirilmesine ihtiyaç vardır.

4 Körfez bölgesinde de benzer durumun geçerli olduğu görülmektedir. Bu bölgede geleneksel bankaların sorunlu kredi oranı %2,7 iken, sorunlu kredi oranının İslami bankalar için %3,1 düzeylerinde olduğu görülmektedir (Islamic Finance Outlook 2018: 42.).

Şekil 44. Türk Bankacılık Sisteminde Mevduatın Pasif İçindeki Payı (%).

BDDK verilerinden oluşturulmuştur.

İslami finansın vaat ettiği sosyal adalet ve kalkınmaya ilişkin katkıların azami ölçüde ortaya çıkabilmesi için sistemin gerçekten “İslami” olması gerekmektedir. Ancak gerek dünyada gerekse de ülkemizde İslami finans uygulamaları değerlendirildiğinde, faaliyet ve ürünler açısından pazara yönelik faaliyet yürüten geleneksel finansal kurumlarla hızlı bir yakınlaşma söz konusudur. Dolayısıyla İslam iktisadının amaçları ile İslami finansal kurumların gerçekleri arasında bir ayrışma olduğu ve İslami finansın, etik, kalkınmacı ve sosyal başarılarının ne denli tatmin edici olduğu sorgulanmaktadır. Bu sorguya yönelik alan genel anlamda “şekle” karşın “öz” veya “Şer’i uyumlu finansa” karşın “İslam temelli finans” etrafında şekillenmektedir. İslami finansa dair, sosyal başarının tatmin düzeyine ilişkin bu tartışmada öne çıkan bazı konuları, geleneksel finansal sistem ile güçlü ilişki, borç finansmanının ağırlığı ve kalkınma finansmanı işlevinin zayıflığı olarak sıralamak mümkündür (Asutay, 2012, s. 100-108).

Geleneksel finansal sistem ile güçlü ilişki: İslami finansal kurumlar ikili finansal yapı içinde, finansal sistem ve ekonomik konjonktürden etkilenmekte olan kurumlardır. Bu durum ise, ulusal finansal yapının geleneksel finans odaklı olması ve de finansal sistem ve ekonomik konjonktür arasındaki etkileşim sebebiyle, İslami finansal kurumların, faiz oranlarından etkilenmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Ergeç ve Asutay, 2018). Gerek dünya gerek ülkemiz literatüründe İslami bankaların faiz oranlarından etkilendiğini tespit etmiş birçok çalışma yer almaktadır.⁵ İkili yapı sebebiyle kaçınılmaz olan bu etkinin gücünü arttıran bir başka unsur ise, faiz oranlarının güçlü bir kıstas alma (benchmark) ölçüsü olmasıdır. Katılım bankaları karar alma süreçlerinde değerlendirme için kullanılabilinecek bir kıstas alma ölçüsü belirleyememiştir. Kâr payları ve faiz oranları arasındaki bu yakın ilişki ise, ne denli faizsiz sorusunu akla getirmektedir.

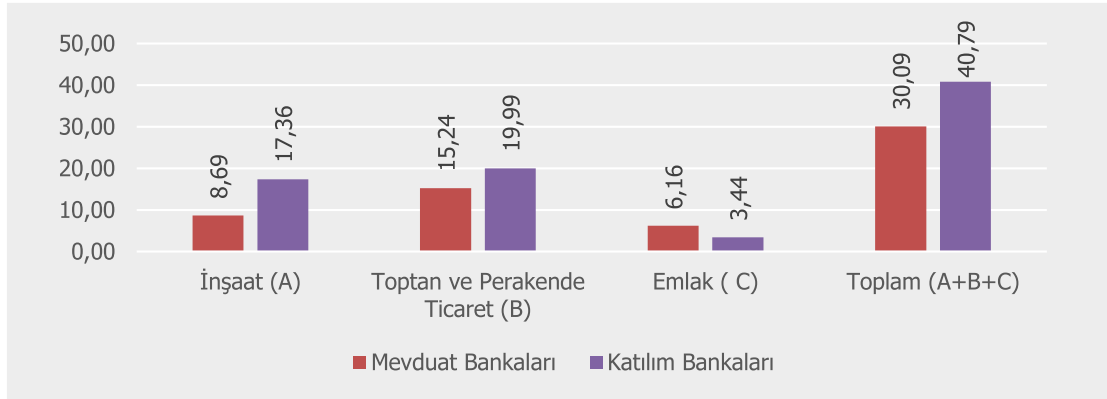
Borç finansmanının ağırlığı: İslami finans, özü gereği, sağlıklı ve dengeli bir ekonomik gelişme amacıyla, borç finansmanına karşın varlık temelli finansmanını önemsemektedir. Bu nedenle, risk paylaşımı ve kâr/zarar ortaklığı tarzı finansal ürünler önemlidir.⁶ Ancak katılım bankaları değerlendirildiğinde, büyük

5 Zaionol ve Kassim (2010), Haron ve Ahmad (2000), Kasri ve Kassim (2009), Sukmana ve Kassim (2010), Ergeç ve Arslan (2013) gibi çalışmalar, İslami finansın faiz oranlarından etkilendiğine dair ampirik sonuçlara ulaşan çalışmalara örnek çalışmalar arasındadır.

6 İslami finansal araçları; KZO paylaşımı araçları (Muşareke ve Mudarebe gibi), borç araçları (Murabaha ve Selem gibi) ve yarı borç araçları (İcare gibi) olarak üç gruba ayırmak mümkündür (IMF 2017b: s. 36-37).

oranda ortaklık yöntemiyle toplanan fonların, murabaha yöntemi ağırlıklı kullanıldığı görülmektedir (Aras ve Öztürk, 2011; Avcı ve Aktaş, 2015). Katılım bankalarının aktif yapısını içinde murabahanın payının %90'ın üzerindedir. Bu durum, faizsiz prensiplere hassas bazı kesimler için algı problemini beraberinde getirmektedir (TKBB, 2015, s. 38). Küresel İslami piyasalar incelendiğinde de kâr zarar ortaklığı şeklinde finansmanın pratikte kısıtlı kalmadığı görülmektedir (Alomar, 2006, s. 16). “Murabaha sendromu” olarak tanımlanan bu durumda sorun, borç temelli finansmanın kullanılması değil, aşırı kullanımıdır (Yousef, 2005).⁷ Katılım bankalarının ortaklık temelli finansmanı oldukça kısıtlı tercih ediyor olmaları ise, “risk paylaşımı ve ortaklık” ve “kredi ve borç ürünlerinden kaçınma” gibi İslami finansın prensipleri ile çelişir bir görünüm sunmaktadır. Ayrıca bu görünüme destek bir başka nokta ise murabaha yönteminin baskın kullanımının kâr payları ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi güçlendirmesidir.⁸

Kalkınma finansmanı işlevinde aşınma: İktisadi büyümeye katkısı yadsınamaz olan İslami finansal araçların, iktisadi ve sosyal kalkınmaya katkılarının sınırlı olduğu bir başka eleştiri konusudur. İktisadi kalkınma sürecinde, katma değeri yüksek sektörlerin fonlanması ve uzun vadeli projelerin hayata geçirilmesi önemlidir. Kullanılan fonların dağılımı incelendiğinde, gerek fon kullanılan sektörlerin gerekse de kullanılan fonların vadeleri açısından, katılım bankalarının geleneksel bankalardan olumlu yönde ayrışmadıkları görülmektedir. Şekil 45’de Türk bankacılık sektöründe kullanılan fonlar içinde, inşaat emlak ve toptan ve perakende ticaret sektörlerine kullanılan fonların dağılımı karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Katılım bankalarında bu sektörlerde kullanılan fonların ağırlığının toplamının, geleneksel bankalara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

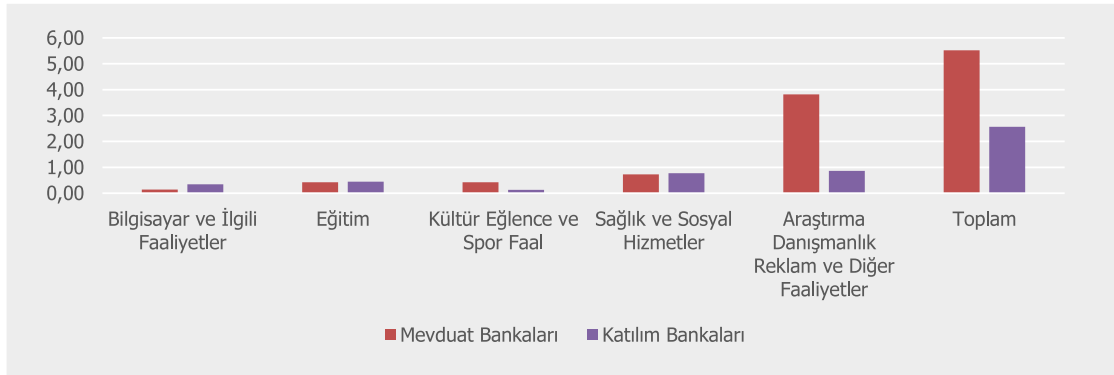
Şekil 45. Türk Bankacılık Sisteminde Kredilerin Sektörel Dağılımı A (2018-1Ç, %).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 46’da ise, yine Türk bankacılık sisteminde kalkınma için önemli olan bazı sektörlerde kullanılan fonların payı sunulmuştur. İki şekil karşılaştırıldığında, katılım bankalarının kalkınmada öncelikli sektörlerde finansman sağlama eğiliminin mevduat bankalarına kıyasla daha yüksek olduğunu iddia etmenin güç olduğu görülmektedir.

7 Birçok çalışma, İslami bankaların, mevduat toplamada tercih ettiği kâr zarar ortaklığı modelini, pratikte kredi kullandırma sürecinde, tercih etmeyerek, borç temelli modeli ağırlıklı olarak kullandığını tespit etmiştir (Dar ve Presley 2000; Çevik ve Charap 2011; Chong ve Liu 2009).

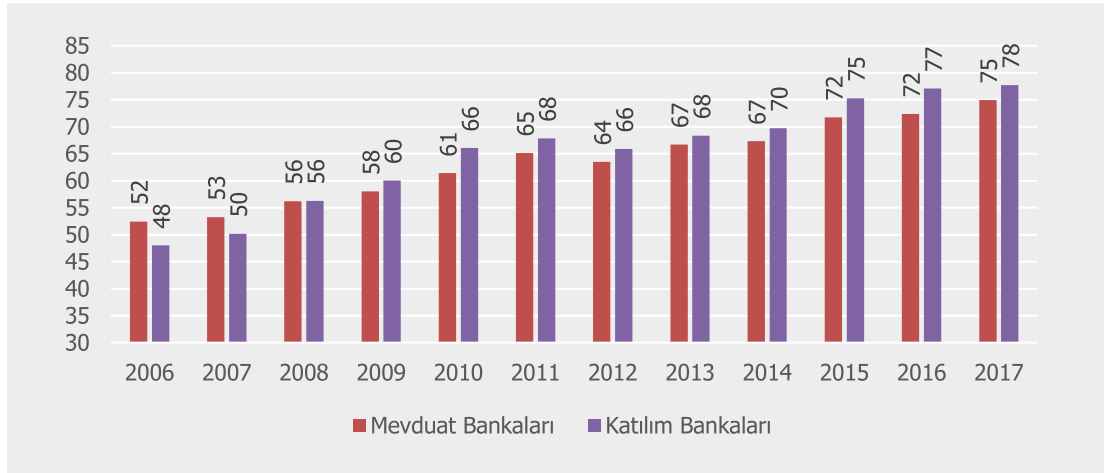
8 Borç finansmanın faiz oranı ve kar payları arasındaki ilişkiye yönelik daha detaylı bilgi için bakınız: (Ergeç ve Asutay 2018).

Şekil 46. Türk Bankacılık Sisteminde Kredilerin Sektörel Dağılımı B (2018-1Ç, %).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Vade açısından değerlendirildiğinde de katılım bankalarının finansman vadelerinin geleneksel bankalara kıyasla farklı olmadığı görülmektedir. Şekil 47’de Türk bankacılık sisteminde kullanılan kredilerde orta ve uzun vadeli kredilerin toplam krediler içindeki payı verilmiştir. Şekil değerlendirildiğinde, iki bankacılık tipinde de dönem boyunca finansman vadelerinin uzadığı ve bu oranın katılım bankalarında daha yüksek olduğu, ancak farkın çok da belirgin seyretmediği görülmektedir.

Şekil 47. Orta ve Uzun Vadeli Kredilerin Toplam Krediler İçindeki Payı (%).

BDDK verilerinden hesaplanmıştır.

Dolayısıyla gerek kalkınmada etkili sektörlerle fon kullandırma ve kullanılan fonlardaki vade eğilimindeki bu görünüm, katılım bankalarının mevduat bankalarına kıyasla kalkınma üzerinde daha etkili olduğu fikrini zayıflatmaktadır.

D4. GELECEĞİN EKONOMİSİNDE İSLAMİ FİNANS VİZYONU

İslami finans adil, sürdürülebilir ve uzun dönem büyümeyi destekleyecek bir finans modelidir. Bu finans modelinin sektördeki payının artırılması gerekmektedir. İslami sigorta, sermaye ve para piyasaları, bireysel emeklilik ile kalkınma ve yatırım bankacılığı gibi banka dışı İslami finansal aracılığın Türkiye’de geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitime ilişkin faaliyetlerin gelişimine paralel olarak, sektörde kalifiye eleman ihtiyacının giderilmesi ve sektörün bilinirliğinin artırılması kısmen kolaylaşacaktır. Katılım bankalarının İslam iktisadi ile uyumlu kalkınma odaklı, sosyal ve ahlaki sonuçları ortaya çıkarabilmesi için, İslami prensipleri içselleştirilerek, İslam ile şekli uyumun yanında öz uyumunu da benimseyen finansmanı önemsemesi gerekmektedir.

İslami finans modeli adil, sürdürülebilir ve uzun dönem büyüme perspektifi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu finans modelinin sektördeki payının artırılması gerekmektedir. Dünyadaki görünümüne benzer biçimde, ülkemizde de katılım bankacılığı, yakın geçmişte önemli bir büyüme performansı sergilemiş ve finans sektörü içinde ağırlığını artırmıştır. Bununla birlikte İslami finans kurumlarının toplam finans sektörü içerisindeki payının arzulanan düzeyde olmadığı görülmektedir. 2017 itibarıyla Türkiye’deki katılım bankalarının toplam aktifler bakımından sektörde sadece yüzde 5,18’lik bir paya sahiptir. Bu kurumların mevduattaki payları ise Şekil 35’de de görülebileceği üzere ancak yüzde 6,11’e ulaşmıştır. Katılım bankacılığının mevcut büyüme performansının (ortalama büyüme hızının) aynen devamı hâlinde ise, 2025 yılında, toplam varlıklarının 210 milyar dolar, kullandırılan fonların 143 milyar dolar ve toplanan mevduatların ise yaklaşık 126 milyar dolara ulaşarak, pazar payının yaklaşık olarak %11 düzeyinde oluşması beklenmektedir (TKBB, 2015, s. 31-32). Türkiye Katılım Bankaları Birliğinin ifade ettiği mevduattaki 2025 yılı pazar payı hedefi ise yüzde %15’tir (TKBB, 2015, s. 28-30). Bu hedefin dahi oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, katılım bankalarının hedeflenen bu pazar payına ulaşması için, mevcut büyüme performansının çok üzerinde bir gelişim sergilemesi gerekmektedir.

Ülkemizde İslami finansın, arzulanan seviyeye getirilmesi için izlenecek politikaları; banka dışı finansal aracılığın geliştirilmesi, katılım bankacılığının geliştirilmesi ve İslami finansın prensipleri ile uyumun güçlendirmesi olarak üç grupta değerlendirmek mümkündür.

Banka dışı finansal aracılığın geliştirilmesi: İslami finans içindeki bankacılığın ağırlığı küresel anlamda kıyaslandığında ülkemizde daha baskın görünmektedir. İslami sigorta, sermaye ve para piyasaları, bireysel emeklilik ve kalkınma ve yatırım bankacılığı gibi banka dışı İslami finansal aracılığın Türkiye’de geliştirilmesi gerekmektedir.

Katılım bankacılığının geliştirilmesi: Küresel kıyaslamaya gidildiğinde katılım bankalarının ülkemizde ürün yelpazesinin görece kısıtlı olduğu görülmektedir. Ürün çeşitliliğinin geliştirilmesi için, İslami bankacılık alanında gelişmiş bazı ülkelerde yaygın olan bazı ürünlerin ülkemizde de yaygınlaşmasına ihtiyaç bulunmaktadır.¹ Bu sebeple, ülkemizde kullanılmayan bu ürünlerin kullanımı için gereken çalışmaların yapılması gerekmektedir (TKBB, 2015, s.39). Çeşitliliğe ihtiyaç duyulan bir başka alan ise katılım bankaların fon kaynaklarıdır. Mevduatlar bu bankaların fon kullanımında hâlâ temel kaynak olarak görünmektedir. Fon kaynaklarının çeşitlendirilmesi, katılım bankalarına daha geniş bir çalışma esnekliği sağlayacaktır. İslam Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi uluslararası fon temin edilebilecek kaynaklara erişim konusunda detaylı çalışmalar yapılması gerekmektedir (TKBB, 2015, s. 39). Ayrıca ülkemizde merkez bankası bünyesinde İslami para piyasası bulunmaktadır. Bu piyasanın teşekkülü yine kaynak çeşitliliği adına olumlu bir etki yaratacaktır.

Kâr payı ve faiz benzerliğini ayırtmak, katılım bankalarının gelişimini olumlu etkileyecektir.

İslami finans alanında eğitim faaliyetleri hem küresel hem de ulusal anlamda hızla gelişmektedir.² Ancak ülkemizdeki eğitime dair çalışmaların, küresel kıyaslamada görece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu alanda gelişimin desteklenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitime ilişkin faaliyetlerin gelişimine paralel olarak sektörde kalifiye eleman ihtiyacının giderilmesi ve sektörün bilinirliğinin artırılması kısmen kolaylaşacaktır.

Katılım bankalarının performansını olumlu etkileyecek bir başka konu ise kâr payı, faiz oranı benzerliğini ayırtmaktır. Bu benzerlik, “faize benzer” algısına sebep olarak, dini hassasiyeti yüksek ekonomik aktörlerin sistemden uzak durma eğilimini beslemektedir. Bu benzerliğin yarattığı bir diğer sorun ise getiri ile ilgilidir. Faiz oranlarına yakın seyreden kar paylarının, dini hassasiyeti yüksek olmayan ekonomik birimlerin, faiz oranlarının alternatifi bir yüksek getiri arayışına cevap vermemesi bu bankaların tercih edilebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla kâr payı, faiz benzerliğini ayırtmak, katılım bankalarının gelişimini olumlu etkileyecektir. Kredi riskinin yönetiminin geliştirilmesi, banka verimliliğinin iyileştirilmesi ve borç temelli finansman yönteminin ağırlığının azaltılması gibi gelişmeler kâr paylarını olumlu etkileyerek, katılım bankalarının gelişimine olumlu etki edecektir.

1 Türkiye’de fon kullandırmada murabaha yönteminin ağırlığı, diğer ülkelere kıyasla yüksektir. Örneğin, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde muşaraka, finansal kiralama, istisna gibi ürünlerin payı görece yüksektir. Ayrıca ülkemizde sukuk ihraçlarının büyük kısmı icara sukuktur. Ancak Malezya ve Pakistan gibi ülkelerde, sukukda yelpazesinin daha geniş olduğu görülmektedir (TKBB 2015: 38-39).

2 İslami finans alanında eğitim çalışmalarının kıyasına dair detaylı bilgi için bakınız: (“ICCD Thomson Reuters Islamic Finance Development Report” 2014: 70-94).

Katılım bankacılığının gelişimini hızlandırmak için, önemsenmesi gereken bir başka konu ise müşteri odaklı stratejilerinin geliştirilmesidir. Bu amaçla, müşteri memnuniyet(sizliği) alanında çalışmaların desteklenmesi ve sonuçlarının önemsenmesi gerekmektedir.³

İslami finansın prensipleri ile uyumun güçlendirilmesi: Banka dışı finansal aracılığın, İslami bankacılığın bankacılık sektörünün ve bu bankaların bankacılık performanslarının geliştirilmesi, İslami finansı daha görünür ve daha güçlü kılacaktır. Tüm bu süreçlerin başarısına paralel elbette ki katılım bankalarının şekli görünümünde ilerleme sağlanacaktır. Ancak katılım bankalarının, İslami bankacılığın özüne dair talepleri karşılayabilmesi için bu süreçlerin İslam iktisadının temel değerlerini içselleştirmesi de gerekmektedir.

Katılım bankalarının İslam iktisadı ile uyumlu kalkınma odaklı, sosyal ve ahlaki sonuçları ortaya çıkarabilmesi için, bu anlayışı içselleştirerek, İslam ile şekli uyumun yanında öz uyumunu da benimseyen finansmanı önemsemesi gerekmektedir. Bu amaçla katılım bankalarının “kâr maksimizasyonu” yerine, kalkınmacı anlayışı içselleştiren bir “etik kâr” anlayışını benimsemeleri önemlidir. Ayrıca, ülkemizde İslami finansın kalkınma odaklı sonuçlarını arttırmak için İslami sosyal bankacılık⁴, İslami mikro-finance, İslami kalkınma bankaları, sosyal yatırım kurumları ve etik fonlar gibi uygulamaların önemsenmesi gerekmektedir. Bu sürecin başarısı, talep yönünde de benzer arzuyu gerekli kılmaktadır. Batı’daki ahlaki yatırımların çoğunlukla ahlak motivasyonlu bireylerin talepleriyle şekillendiği dikkate alındığında, toplumun bu amaca yönelik talebi, İslami finansal araçların gelişimini hızlandıracaktır (Asutay, 2012, s. 108).

Katılım bankalarının “kâr maksimizasyonu” yerine, kalkınmacı anlayışı içselleştiren bir “etik kâr” anlayışını benimsemeleri önemlidir.

- 3 Katılım bankası müşterilerinin inceleyen çalışmalar, göstermektedir ki, katılım bankası müşterilerinin önemli bir kısmı geleneksel bankalar ile de çalışmaktadır. Dolayısıyla müşterilerin katılım bankalarının ürün ve hizmetlerinden tamamiyle memnun olduklarını ifade etmek güçtür. Şube ve ATM ağı gibi birçok alanda, mevcut müşterilerin tatmin düzeyi görece sınırlıdır. Ayrıca mevduat ve kredi müşterileri arasında ve bireysel ve ticari müşterileri arasında tatmin düzeyleri farklıdır (Ergeç vd. 2014; Kaytancı vd. 2013).
- 4 Geleneksel finansal yapı içinde rastlanan “sosyal bankalar” kendilerini “vicdanlı banka” olarak tanımlamaktadır. Bu bankalar, topluma yatırım yapmaya, dezavantajlılara fırsatlar sağlamaya ve sosyal, çevresel ve etik projeleri desteklemeye odaklanan bu bankalar, küresel kriz sonrası çarpıcı bir gelişme sergileyerek, 2007-2010 arası yıllık %20’nin üzerinde bir büyüme hızı sergilemişlerdir (Benedikter 2011).

DEĞERLENDİRME VE GELECEĞE BAKIŞ

İslami finans sosyal adaletin sağlanmasını ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bir modeldir ve Türkiye ekonomisindeki payının artırılması önemlidir. Türkiye’de İslami finansın pratiği incelendiğinde, banka dışı finansal aracılığın görece az gelişmiş olduğu, katılım bankacılığının arzulanan düzeye ulaşamamış olduğu ve bu bankaların finansal performansında bazı sorunlar yaşandığı görülmektedir.

Katılım bankalarının sosyal başarıları değerlendirildiğinde, geleneksel finansal sistem ile güçlü bir ilişki içerisinde oldukları, borç finansmanının ağırlıkta olduğu ve kalkınma finansmanı işlevlerinin zayıf olduğu görülmektedir. İslami finansın ekonomideki payının artırılabilmesi için aşağıdaki adımlar atılmalıdır:

- Katılım bankalarının fon kaynaklarının ve ürün çeşitliliğinin geliştirilmesi gereklidir.
- Katılım bankalarında borç temelli finansmanın ağırlığı azaltılarak, ortaklık temelli finansmanın payının artırılmasını teşvik edecek kurumsal reformlara ihtiyaç vardır.
- Kâr payı ve faiz oranı arasındaki benzerlik ilişkisinin ayrıştırılmasına yönelik politikaların tasarlanması gerekmektedir.
- İslami finans alanında yaygın eğitim ve sektörel eğitim faaliyetleri artırılmalıdır.
- Türkiye’de İslami finansın gelişimi ve toplum odaklı etkilerinin artırılması için banka dışı finansal aracılığın geliştirilmesi, katılım bankacılığının payının artırılması ve İslami finansal kurumların İslami prensipler ile uyumunun güçlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D. (1995). Reward structures and the allocation of talent. *European Economic Review*, 39(1), 17–33. *ScienceDirect*: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00014-q](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00014-q) adresinden alınmıştır.

Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), 1369–1401. DOI: 10.1257/aer.91.5.1369

Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In *Handbook of economic growth*, 1A, 385–472. DOI: 10.1016/s1574-0684(05)01006-3

Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2012). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation: Reply. *American Economic Review*, 102(6), 3077–3110. DOI: 10.1257/aer.102.6.3077

Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri* (F. R. Veliöğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

Acemoğlu, D. ve Üçer, M. (2015). Rolling Back Reform has Led to Malaise in Turkey. *Financial Times*: <https://www.ft.com/content/681a81d6-c74a-11e4-8e1f-00144feab7de> adresinden alınmıştır.

Acs, Z. J., Szerb, L. ve Lloyd, A. (2018). *Global entrepreneurship index. Washington, DC: The Global Entrepreneurship and Development Institute*.

Ada, M. (2018). *NATO üyesi ülkelerin siber güvenlik stratejileri açısından incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi*.

Adamopoulos, T. (2008, Nisan). Land inequality and the transition to modern growth. *Review of Economic Dynamics*, 11(2), 257-282. DOI: 10.1016/j.red.2007.07.004

Adamopoulos, T. ve Akyol, A. (2009, Ekim). *Relative Underperformance Alla Turca. Review of Economic Dynamics*, 12(4), 697-717. DOI: 10.1016/j.red.2009.02.002

Akgündüz, Y. E., Van den Berg, M. VE Hassink, W. (2018). The impact of the Syrian refugee crisis on firm entry and performance in Turkey. *The World Bank Economic Review*, 32(1), 19-40.

Al-Jarhi, M. A. (2009). Islamic finance an efficient & equitable option. The Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank: <https://www.isfin.net/sites/isfin.com/files/islamic-finance-an-efficient-equitable-option.pdf> adresinden alınmıştır.

Alomar, I. (2006). Financial intermediation in muslim community: Issues and problems [MPRA Makalesi, No. 8298]. MPRA: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/8298/> adresinden alınmıştır.

Altug, S. ve Firat, M. C. (2018). Borrowing constraints and saving in Turkey. *Central Bank Review*, 18(1), 1–11. *ScienceDirect*: <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2018.01.002> adresinden alınmıştır.

Altug, S., Filiztekin, A. ve Pamuk, Ş. (2008). Sources of long-term economic growth for Turkey, 1880-2005. *European Review of Economic History*, 12(3), 393–430. *OXFORD Academic*: <https://doi.org/10.1017/s1361491608002293> adresinden alınmıştır.

Amurgo-Pacheco, A., ve Pierola, M. D. (2008). Patterns of export diversification in developing countries: intensive and extensive margins. The World Bank: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-4473> adresinden alınmıştır.

Angrist, J. D. ve Adriana, D. K. (2003). Protective or counter-productive? Labour market institutions and the effect of immigration on EU Natives. *Economic Journal*, 113(488), F302–F331.

Aras, O. N. ve Öztürk, M. (2011). Reel ekonomiye katkıları bakımından katılım bankalarının kullandığı fonların analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 167-179.

Arntz, M., Gregory, T. ve Zierahn, U. (2016). The risk of automation for jobs in OECD countries [OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 189]. Paris: OECD Yayıncılık. OECD iLibrary: <https://doi.org/10.1787/5jlz9h56dvq7-en> adresinden alınmıştır.

- Asutay, M. (2011, Eylül). *An Introduction to Islamic Moral Economy (IME)*. Durham Islamic Finance Autumn School organizasyonunda sunulan çalışma. İstanbul. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB): <http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/DIFAS-2011-IST-PR%2001-ASUTAY.pdf> adresinden alınmıştır.
- Asutay, M. (2012). *Conceptualising and locating the social failure of islamic finance: Aspirations of islamic moral economy vs. the realities of islamic finance*. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 93-113.
- Asutay, M. (2013). *Islamic moral economy as the foundation of islamic finance*. C. Valentino (Ed.), *Islamic Finance In Europe: Towards A Plural Financial System* (s. 64-65). Camberley: Edward Elgar Publishing.
- Asutay, M. ve Ergeç, H. E. (2013, Eylül). *Financial development and economic performance Nexus in the case of islamic and conventional banks in Turkey: An empirical analysis*. 9th International Conference on Islamic Economics and Finance konferansında sunulan makale. İstanbul.
- Ataseven, Y. ve Güneş, E. (2008). *Türkiye’de işlenmiş organik tarım ürünleri üretimi ve ticaretindeki gelişmeler*. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 25-33.
- Atıyas, İ. ve Bakış, O. (2014, Ağustos). *Aggregate and sectoral TFP growth in Turkey: A growth accounting exercise*. İktisat İşletme ve Finans, 29(341), 9-36. DOI: 10.3848/iif.2014.341.4019
- Avcı, T. ve Aktaş, M. (2015). *Katılım bankalarının kar payı ödemeleri ile mevduat bankalarının faiz ödemeleri birbirlerine yakın olmasının nedenleri*. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(4), 41-51.
- Aydemir, A. ve Kırdar, M. G. (2017). *Low wage returns to schooling in a developing country: Evidence from a major policy reform in Turkey*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 79(6), 1046-1086.
- Aydemir, A. ve Yazıcı, H. (2017). *Intergenerational education mobility and the level of development: Evidence from Turkey [IZA Discussion Papers, No. 11164]*. Institute for the Study of Labor (IZA): <https://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp11164.html> adresinden alınmıştır.
- Ayub, M. (2017). *İslami Finansı Anlamak* (S. A. Çürük ve R. Parlakkaya, Ed. ve Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Bağcı, H. ve Kurç, Ç. (2017). *Turkey’s strategic choice: Buy or make weapons?*. *Defence Studies*, 17(1), 38-62.
- Bahar, D. ve Rapoport, H. (2018). *Migration, knowledge, diffusion and the comparative advantage of nations*. *The Economic Journal*, 128(612), F273-F305.
- Banerjee, A., Mookherjee, D., Munshi, K. ve Ray, D. (2001). *Inequality, control rights, and rent seeking: Sugar cooperatives in Maharashtra*. *Journal of Political Economy*, 109(1), 138–190. *The University of Chicago Press Journals*: <https://doi.org/10.1086/318600> adresinden alınmıştır.
- Barro, R. ve Lee, J. (2013). *A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010*. *Journal of Development Economics*, 104, 184-198. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2012.10.001.
- Becker, G. (1962). *Investment in human capital: A theoretical analysis*. *Journal of Political Economy*, 75, 493–513.
- Benedikter, R. (2011). *European answers to the financial crisis: Social banking and social finance roland*. Researchgate: <https://www.researchgate.net/publication/248388817> adresinden alınmıştır.
- Bloom, D. ve Canning, D. (2001). *Parsimonious estimation of age structure effects* [Research in Economics and Finance]. Belfast Queen’s University Belfast.
- Bloom, D. ve Williamson, J. (1998). *Demographic transitions and economic miracles in emerging Asia*. *The World Bank Economic Review*, 12(3), 419-455.
- Bloom, D., Canning, D. ve Sevilla, J. (2003). *The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change*. Rand Corporation: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR1274.pdf adresinden alınmıştır.
- Burke, M., Hsiang, S. M. ve Miguel, E. (2015, Kasım). *Global non-linear effect of temperature on economic production*. *Nature*, 527, 235-239. DOI: 10.1038/nature15725
- Card, D. (1990). *The impact of the Mariel boatlift on the Miami labor market*. *ILR Review*, 43(2), 245–257.
- Cecchetti, S. G. ve Kharroubi, E. (2012). *Reassessing the impact of finance on growth [BIS Working Papers, No. 381]*. Bank for International Settlements: <https://www.bis.org/publ/work381.pdf> adresinden alınmıştır.

- Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., Torun, H. ve Tumen, S. (2015). *The impact of Syrian refugees on natives' labor market outcomes in Turkey: Evidence from a quasi-experimental design* [IZA Discussion Papers, No. 9348]. DOI: 10.1186/s40173-017-0082-4
- Ceritoğlu, E. ve Eren, O. (2015). *İşgücüne Katılım Oranı Öngörülerini* [TCMB Ekonomi Notları, 7]. <https://econpapers.repec.org/paper/tcbeconot/1507.htm> adresinden alınmıştır.
- Chapra, M. U. (1992). *Islam and the economic challenge, the islamic foundation and the international institute of islamic thought* [Islamic Economics Series, No. 17]. The Islamic Foundation ve The International Institute of Islamic Thought. http://ierc.sbu.ac.ir/File/Article/Islam%20and%20the%20Economic%20Challenge_93524.pdf adresinden alınmıştır.
- Chong, B. S., ve Liu, M.-H. (2009). Islamic banking: Interest-free or interest- based?. *Pacific-Basin Finance Journal*, 17(1), 125–144. *ScienceDirect*: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2007.12.003> adresinden alınmıştır.
- Cingano, F. (2014, Aralık). *Trends in income inequality and its impact on economic growth. Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD)*. DOI: 10.1787/5jxjncwvx6j-en
- CompTIA. (2018, Ocak). *Research Report: IT Industry Outlook 2018. CompTIA*: <https://www.comptia.org/resources/it-industry-outlook-2018> adresinden alınmıştır.
- Çatal, M. F. (2007). Bölgesel kalkınmada küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 333-352.
- Çevik, S. ve Charap, J. (2011, Temmuz). *The behaviour of conventional and islamic bank deposit returns in Malaysia and Turkey* [IMF Working Paper, No. 11-156]. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2010). İhracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 29-58.
- Dağistan, H. (2013). *Türkiye jeotermal kaynak aramaları, kullanımı ve sürdürülebilirliğinin sağlanması. MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, (15), 1-10.
- Dahduli, M. S. (2009, 1 Eylül). *Islamic banking and economic development. SSRN*: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1616624> adresinden alınmıştır.
- Dar, H. A. ve Presley, J. R. (2000). Lack of profit loss sharing in islamic banking: Management and control imbalances. *International Journal of Islamic Financial Services*, 2(2), 1–9.
- Del Carpio, X. V. ve Wagner, M. C. (2015). *The impact of Syrian refugees on the Turkish labor market* [Policy Research Working Paper, No. 7402]. Washington, DC: World Bank.
- Demircan, V., Binici, T. ve Zulauf, C. R. (2010). Assessing pure technical efficiency of dairy farms in Turkey. *Agricultural Economics*, 56(3), 141-148.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ). (2016). *2016 Yılı Faaliyet Raporu*. <http://www.dsi.gov.tr/stratejik-planlama/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ). (2017). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. <http://www.dsi.gov.tr/stratejik-planlama/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Dietz, S. ve Stern, N. (2015, Mart). Endogenous growth, convexity of damage and climate risk: How nordhaus framework supports deep cuts in carbon emissions. *The Economic Journal*, 125(583), 574-620. DOI: 10.1111/eoj.12188
- Dinçer, H., Dinçer, P., Burdurlu, H. ve Haciveliöğlü, İ. (2003). *Türkiye'de EEB mühendislik eğitimi*. Elektrik, Elektronik ve Bilgisayar Mühendislikleri Eğitimi 1 Ulusal Sempozyumu s.198-200, Ankara
- Dolman, M., Jukema, G., ve Ramaekers, P. (2019). *De Nederlandse landbouwexport 2018 in breder perspectief (No. 2019-001)*. Wageningen Economic Research.
- Dura, C. (1987). *Tarımın türk ekonomisinin gelişmesine katkısı bugün ve yarın. İstanbul: Enka Vakfı Yayınları*.
- Duran, H. E. ve Erdem, U. (2017). *Regional inequality and international trade in Turkey: A dynamic spatial panel approach*. *AIZ ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 14(3), 25-39.
- Economic Intelligence Unit (EIU). (2015). *Long-tem macroeconomic forecasts: Key trends to 2050 [Special Report]*.
- Ehrlich, P. (1968). *The population bomb*. New York: Ballantine.
- Ekonomi Bakanlığı. (2012). *2023 İhracat stratejisi ve eylem planı*. http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1adq0ifbp1ic11m4n1c81rpsr178.pdf adresinden alınmıştır.
- Ekonomi Bakanlığı. (2016). *Girdi tedarik stratejisi eylem planı 2017-2019*. http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1adq0ifbp1ic11m4n1c-

81rpsr178.pdfadresinden alınmıştır.

Erdem, E. ve Yücel, A. G. (2015). *Türk tarım sektöründe tohumluk kullanımı ve verimlilik ilişkisi üzerine bir uygulama*. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 10(2), 90-106.

Erdoğan, M. M. ve Ünver, C. (2015, Kasım). *Türk iş dünyasının Türkiye'deki suriyeliler konusundaki görüş beklenti ve önerileri*. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK).

Ergeç E. H. ve Asutay, M. (2018). *Kar payı ve mevduat faizi ilişkisinde neden ve sonuçlar*. Bilimevi İktisat Dergisi, 1(1), 70-90.

Ergeç, E. H. ve Arslan, B. G. (2013). *Impact of interest rates on islamic and conventional banks: The case of Turkey*. Applied Economics, 45(17), 2381-2388.

Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G. ve Toprak, M. (2014). *Katılım bankaları müşterilerinin bankacılık sistemi kullanım tercihleri: Mevduat bankaları için islami bankacılık penceresi*. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 6(2), 53-90.

Errico, L. ve Farahbaksh, M. (1998). *Islamic banking: Issues in prudential regulations and supervision (s. 1-32)* [IMF Working Paper, No. 30]. www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9830.pdf adresinden alınmıştır.

Eurostat. (2015). *Farm Structure Statistics*. Lüksemburg: Eurostat.

Faostat (FAO). (2009). *Food and Agriculture Organization of the United Nations [Statistical databases]*. <http://www.fao.org/statistics/tr/> adresinden alınmıştır.

Federico, G. (2010). *Feeding the world: An economic history of agriculture, 1800-2000 (C. 34)*. Princeton: Princeton University Press.

Friedberg, R. M. (2001). *The impact of mass migration on the Israeli labor market*. Quarterly Journal of Economics, 116(4), 1373-1408.

Galor, O., Moav, O. ve Vollrath, D. (2009). *Inequality in landownership, the emergence of human-capital promoting institutions, and the great divergence*. Review of Economic Studies, 76(1), 143-179. OXFORD Academic: <https://doi.org/10.1111/j.1467-937x.2008.00506.x> adresinden alınmıştır.

"GDP: One of the Great Inventions of the 20th Century." [PDF] (2000, Ocak). *Survey of Current Business*, 80(1), 6. https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/SCB/2000-09/SCB_012000.pdf adresinden alınmıştır.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB). (2017). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanlik_Faaliyet_Raporlari/2017.pdf adresinden alınmıştır.

Global Entrepreneurship Monitor (GEM). (2016, Haziran). *Global Entrepreneurship Monitor 2015/2016*. DOI: 10.13140/RG.2.2.16068.42883

Global Innovation Index. (2018). *Analysis: Explore the interactive database of the GII 2018 indicators*. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> adresinden alınmıştır.

Goel, R. J., Payne, J. E. ve Ram, R. (2008). *R&D expenditures and U.S. Economic growth: A disaggregated approach*. Journal of Policy Modeling, 30(2), 237-250.

Gökalp, Z. ve Çakmak, B., (2015, 9-11 Haziran). *Atık su arıtmada yapay sulak alan teknolojileri ve uygulamada karşılaşılan sorunlar*. 1. Ulusal Biyosistem Mühendisliği Kongresi'nde sunulan makale. Bursa.

Gürlük, S. & Turan, Ö. (2008). *Dünya gıda krizi: Nedenleri ve etkileri*. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(1), 63-74.

Hackett, C., Connor, P., Stonawski, M., Skirbekk, V., Potancoková, M. ve Abel, G. (2015). *The future of world religions: Population growth projections, 2010-2050*. Washington, DC: Pew Research Center.

Hâldun, İ. (2012). *Mukaddime. (II). [Metinde Mukaddime'den yapılan alıntı Kamuran Gökdağ tarafından çevrilmiştir.]* (A. A. Vâfi). Kahire: Dâru Nehdati Mısır.

Hall, R. E., ve Jones, C. I. (1999, Şubat). *Why do some countries produce so much more output per worker than others?* The Quarterly Journal of Economics, 114(1), 83-116. DOI: 10.1162/003355399555954

Hanbay, K., Bayraktar, M. Y. ve Üzen, H. (2017, Ekim). *Evaluation of BS and MS level computer engineering education*. 2017 International Conference On Computer Science and Engineering konferansında sunulan makale. Antalya.

Hanushek, E. A. (2016). *Will more higher education improve economic growth?* Oxford Review of Economic Policy, 32(4), 538-552.

- Hanushek, E. A. ve Wößmann, L. (2007). *The role of education quality for economic growth*. Washington, DC: The World Bank.
- Haron, S. ve Ahmad, N. (2000). *The effects of conventional interest rates and rate of profits on funds deposited with islamic banking system in Malaysia*. *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(4), 1-7.
- Hassan, M. K. ve Kayed, R. N. (2009). *The global financial crisis, risk management and social justice in islamic finance*. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 1(1), 33-58
- Hausmann, R. ve Hidalgo, C. A. (2011). *The network structure of economic output*. *Journal of Economic Growth*, 16(4), 309-342.
- Herrington, M. ve Kew, P. (2017). *Global entrepreneurship monitor: Global report 2016/17*. *Global Entrepreneurship Research Association (GERA)*: <https://www.gemconsortium.org/report/49812adresinden> alınmıştır.
- Hidalgo, C. A. ve Hausmann, R. (2009). *The building blocks of economic complexity*. *Proceedings Of The National Academy of Sciences*, 106(26), 10570-10575.
- Hidalgo, C., Klinger, B., Barabasi, A. L. ve Hausman, R. (2007). *The product space conditions the development of nations*. *Science*, 317(5837), 482-48.
- Hijioka, Y., Lin, E., Pereira, J. J., Corlett, R. T., Cui, X., Insarov, G. E., Lasco, R. D., Lindgren, E. ve Surjan, A. (2014). *Asia. V. R. Barros, C. B. Field, D. J. Dokken, M. D. Mastrandrea, K. J. Mach, T. E. Bilir, M. Chatterjee, K. L. Ebi, Y. O. Estrada, R. C. Genova, B. Girma, E. S. Kissel, A. N. Levy, S. MacCracken, P. R. Mastrandrea, and L. L. White (Ed.), Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change içinde (s. 1327-1370)*. Birleşik Krallık, Cambridge ve New York, NY: Cambridge University Press.
- Hisamoglu, E. (2014). EU membership, institutions and growth: The case of Turkey. *Economic Modelling*, 38, 211–219.
- Hoşgör, Ş. ve Tansel, A. (2010). *2050'ye doğru nüfusbilim ve yönetim: Eğitim, iş gücü, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerine yansımalar*. TÜSİAD.
- Hunt, J. (1992). The impact of the 1962 repatriates from Algeria on the French labor market. *ILR Review*, 45(3), 556–572.
- International Energy Agency (IEA). (2017). *World energy outlook 2017*. <https://www.iea.org/weo2017/adresinden> alınmıştır.
- International Islamic Financial Market. (2018). *IIFM Sukuk Report 2018*. Malezya, Kuala Lumpur. http://www.iifm.net/about_iifm/iifm-annual-sukukadresinden alınmıştır.
- International Monetary Fund (IMF). (2017a). *Islamic finance and the role of the IMF*. [www.imf.org/external/themes/islamicfinance](http://www.imf.org/external/themes/islamicfinance/adresinden) adresinden alınmıştır.
- International Monetary Fund (IMF). (2017b, 5 Ocak). *Ensuring financial stability In countries with islamic banking* <https://www.imf.org/~/media/Files/Publications/PP/PP-Ensuring-Financial-Stability-in-Countries-with-Islamic-Banking.ashx> adresinden alınmıştır.
- Iqbal, Z. (1997, Haziran). *Islamic financial systems*. *Finance & Development*, 42-45. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1997/06/pdf/iqbal.pdf> adresinden alınmıştır.
- Islamic Financial Services Board. (2018). *Islamic financial services industry stability report*. Malezya, Kuala Lumpur: <https://www.ifsb.org/download.php?id=4811&lang=English&pg=/index.php> adresinden alınmıştır.
- Islamic Center of the Capitol District (ICCD). (2014). *Islamic finance development report 2014 harmony on the horizon*. Thomson Reuters: http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Islamic_Finance_Development_Report_2014.pdf adresinden alınmıştır.
- İmamoğlu, Z. ve Soybilgen, B. (2014). *Türkiye'de bilişim teknolojisi ve ekonomi [Politika notu]*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.
- İmrohoroğlu, A., İmrohoroğlu, S. ve Üngör, M. (2013, Mart). *Agricultural productivity and growth in Turkey*. *Macroeconomic Dynamics*, 18(5), 998-1017. DOI: 10.1017/s1365100512000727
- Jobarteh, M. ve Ergeç, E. H. (2017). *Islamic finance development and economic growth: Empirical evidence from Turkey*. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(81), 31-47.
- Jorgenson, D. W. ve Stiroh, K. J. (2000). *U.S. Economic growth in the new millennium*. *Brookings Papers On Economic Activity*, 1, 125-211.

- Kaplan, H. ve Tur, F. (2013). İhracatta pazar kompozisyonundaki değişimin dış talep göstergesine etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 24(86), 29-53.
- Kaplan, H. ve Tur, F. (2017). Türkiye’de ihracatın sektör ve pazar çeşitliliği çerçevesinde yaşadığı yapısal dönüşüm. *Ege Academic Review*, 17(1), 59-74.
- Kasri, R. A. ve Kassim, S. H. (2009). Empirical determinants of saving in the islamic banks: Evidence from Indonesia. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 22(2), 181-201.
- Kassim, S., Majid, M. A. ve Yusof, R. M. (2009). Impact of monetary policy shocks on conventional and islamic banks in a dual banking system: Evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30, 41–58.
- Kaya, H. K. ve Küçükşahin, Y. (2018). Türkiye’de büyüme ve istihdam ilişkisi: 2005-2016 dönemi. *Bilimevi İktisat*, 10, 10-26.
- Kaytancı, B. G., Ergeç, E. H. ve Toprak, M. (2013). Katılım bankası müşterilerinde bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik memnuniyet: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies konferansında sunulan makale. Rusya, St. Petersburg.*
- Kelley, A. (2001). The population debate in historical perspective: Revisionism revised. N. Birdsall, A. C. Kelley ve S. W. Sinding (Ed.), *Population Matters: Demographic Change, Economic Growth, and Poverty in the Developing World* içinde (s. 24-54). Oxford: Oxford University Press.
- Kenanoğlu, Z. ve Karahan, Ö. (2002). Policy implementations for organic agriculture in Turkey. *British Food Journal*, 104(3/4/5), 300-318.
- Khan, M. S. (1986, Mart). Islamic interest-free banking: A theoretical analysis. *IMF Staff Papers*, 33(1), 1-27.
- Khan, M. S. ve Mirakhor, A. (1990). Islamic banking: experiences in the islamic republic of Iran and in Pakistan. *Economic Development and Cultural Change*, 38(2), 353-375.
- Kia, A. ve Darrat, A. F. (2007). Modeling money demand under the profit-sharing banking scheme: Evidence on policy invariance and long-run stability. *Global Finance Journal*, 18(1), 104–123.
- Kilit, G. (2014). Türkiye’de tarım büyürken sorunlar azalıyor mu? [İKV Değerlendirme Notu 89]. <https://www.ikv.org.tr/images/files/Degerlendirme%20%20notu%2089.pdf> adresinden alınmıştır.
- Kimura, F., Kitoh, A., Sumi, A., Asanuma, J., ve Yatagai, A. (2007). Downscaling of the global warming projections to Turkey [The final report of the research project on the impact of climate changes on agricultural production system in arid areas]. ICCAP: http://www.chikyu.ac.jp/P-C09/ICCAP/ICCAP_Final_Report/2/1-climate_sg.pdf adresinden alınmıştır.
- Kocamış, U. T. ve Güngör, A. (2014). Türkiye’de Ar-Ge harcamaları ve teknoloji sektöründe Ar-Ge giderlerinin kârlılık üzerine etkisi: Borsa İstanbul uygulaması. *Maliye Dergisi*, 166, 127-138.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T. ve Seçkiner, P. (2010). Türkiye’nin demografik dönüşümü. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Kovats, R. S., Valentini, R., Bouwer, L. M., Georgopoulou, E., Jacob, D., Martin, E., Rounsevell, M. ve Soussana, J.-F. (2014). Europe. V. R. Barros, C. B. Field, D. J. Dokken, M. D. Mastrandrea, K. J. Mach, T. E. Bilir, M. Chatterjee, K. L. Ebi, Y. O. Estrada, R. C. Genova, B. Girma, E. S. Kissel, A. N. Levy, S. MacCracken, P. R. Mastrandrea ve L. L. White (Ed.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* içinde (s. 1267-1326). Birleşik Krallık, Cambridge ve New York, NY: Cambridge University Press.
- KPMG (2018). Sektörel Bakış- Enerji Raporu. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/02/sectorel-bakis-2018-enerji.pdf> adresinden alınmıştır.
- Kurucu, A. A. (2017). Türkiye’nin yenilenebilir enerji potansiyelinin hesaplanması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(8), 1-22.
- Kuznets, S. (1960). Population change and aggregate output. Ansley J. Coale (Ed.), *Universities–National Bureau Committee for Economic Research, Demographic and Economic Changes in Developed Countries* içinde (s. 324-351). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kuznets, S. (1967). Population and economic growth. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 111, 170–193.
- Kuznets, S. (1971). Prize Lecture. *The Nobel Prize*: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1971/kuznets/lecture/> adresinden alınmıştır.

- Küçük, G. (1996). *Türkiye’de hidroelektrik potansiyeli üzerine bir değerlendirme. TMMBOB I.* www.emo.org.tr/ekler/d47c903a-d66558c_ek.pdf adresinden alınmıştır.
- Lall, S. (2000). The Technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1988. *Oxford development studies*, 28(3), 337-369.
- Lee, R. D. ve Reher, D. S. (2011). *Demographic transition and its consequences.* Population and Development Review, 37, 1-275.
- Lee, R. ve Mason, A. (2011, 28 Şubat). *Population aging and the generational economy.* Edward Elgar Publishing. https://www.ebook.de/de/product/34922079/population_aging_and_the_generational_economy.html adresinden alınmıştır.
- Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy 1–2030 AD: Essays in Macro-economic History.* Oxford: Oxford University Press.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA). (2017). Dünyada ve Türkiye’de uranyum ve toryum.*
- Malthus, T. R. (2007). *Essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society with remarks on the speculation of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers.* <http://name.umdl.umich.edu/004860797.0001.000> adresinden alınmıştır.
- Marron, D. B. ve Steel, D. G. (2000). Which countries protect intellectual property? The case of software piracy. *Economic Inquiry*, 38(2), 159-174.
- Mason, A. (2005, Ağustos). *Demographic transition and demographic dividends in developed and developing countries.* United Nations expert group meeting on social and economic implications of changing population age structures toplantısında sunulan makale. Meksika.
- Mason, A. ve Lee, R. (2006). Reform and support systems for the elderly in developing countries: Capturing the second demographic dividend. *Genus*, 62(2), 11-35.
- Massey, D. S. ve Zenteno, R. M. (1999). The dynamics of mass migration. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 96(9), 5328-5335. PNAS: <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.96.9.5328> adresinden alınmıştır.
- Matthews, R. ve Tlemsani, I. (2010). The financial tower of babel: roots of crisis. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 334-350.
- Mills, P. S. ve Presley, J. R. (1999). *Islamic finance: Theory and practice.* London: Macmillan.
- Moore, F. C. ve Diaz, D. B. (2015, Ocak). *Temperature impacts on economic growth warrant stringent mitigation policy.* *Nature Climate Change*, 5, 127-131. DOI: 10.1038/nclimate2481
- Murphy, K. M., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1991). *The allocation of talent: Implications for growth.* *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 503. OXFORD Academic: [doi.org/10.2307/2937945](http://dx.doi.org/10.2307/2937945) adresinden alınmıştır.
- Murphy, K. M., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1993). Why is rent-seeking so costly to growth? *The American Economic Review*, 83(2), 409–414. JSTOR: <http://www.jstor.org/stable/2117699> adresinden alınmıştır.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance.* Cambridge : Cambridge University Press.
- North, D. C. ve Robert, P. T. (1973, 30 Temmuz). *Rise of the western world.* Cambridge : Cambridge University Press. https://www.ebook.de/de/product/2783175/douglass_c_north_rise_of_the_western_world.html adresinden alınmıştır.
- North, D. C. ve Thomas, R. P. (2009). *The rise of the western world (23. Baskı).* New York, NY: Cambridge University Press.
- Oliner, S. D. ve Sichel, D. E. (2000). *The resurgence of growth in the late 1990s: Is information technology the story?* *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 3-22.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015). *Trade in Value Added: Turkey.*
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2016). *Income inequality update.* <http://www.oecd.org/social/OECD2016-Inequality-Update-Figures.xlsx> adresinden alınmıştır.
- ORSAM. (2015, Ocak). *Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye ekonomik etkileri: Sentetik bir modelleme* [Rapor No. 196]. ORSAM.
- Özdemir, M. ve Aslan, H. (2017). *Türkiye’de islami finansın dönüşümünün ekonomi politikası.* SETA.
- Özgüler, V. C. (2018). *Kitlesel göçlerin emek piyasalarına etkisi: Türkiye’deki Suriyeliler.* *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 74, 77-102.

Özmen, E. (2014). Reel döviz kuru ve Türkiye dış ticaret dinamikleri. *Economic Research Center Working Papers in Economics*, 14(12), 1-138.

Özyiğit, Ö., Ulusoy, G., Özlale, Ü. ve Yaveroğlu, T. (2012). *Information and Communication Technologies on the Road to 2023 [Teknik Rapor]*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi: http://research.sabanciuniv.edu/23989/1/YASED_Deloitte_2023_ict_on_the_road_to_2023_targets.pdf adresinden alınmıştır.

Peri, G. (2012). The effect of immigration on productivity: Evidence from US states. *Review of Economics and Statistics*, 94(1), 348-358.

PricewaterhouseCoopers (PwC). (2017). *The long view: How will the global economic order change by 2050*. <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf> adresinden alınmıştır.

PricewaterhouseCoopers (PwC). (2018). *Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long term impact of automation*. <http://www.appg-ai.org/wp-content/uploads/2018/02/international-impact-of-automation-feb-2018.pdf> adresinden alınmıştır.

Psacharopoulos, G. ve Patrinos, H. A. (2018). Returns to investment in education: a decennial review of the global literature. *Education Economics*, 26(5), 445-458.

Research Institute of Organic Agriculture (FiBL). (2017). *The World Of Organic Agriculture 2017*.

Rodrik, D., Subramanian, A. ve Trebbi, F. (2004, Haziran). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131-165. DOI: 10.1023/b:joeg.0000031425.72248.85

S&P Global Ratings. (2018). *Islamic finance outlook 2018 edition*. <https://www.spratings.com/documents/20184/4521646/Islamic+Finance+2018+Digital-1.pdf/cf025a76-0a23-46d6-9528-cccde80e84c8> adresinden alınmıştır.

Sala-i-Martin, X. X. (1996). Regional cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*, 40(6), 1325-1352. ScienceDirect: [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00029-1](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00029-1) adresinden alınmıştır.

Sans, P. ve Combris, P. (2015). World meat consumption patterns: An overview of the last fifty years (1961-2011). *Meat Science*, 109, 106-111. DOI: 10.1016/j.meatsci.2015.05.012

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM). (2016). *Stratejik Plan 2017-2021*.

Sayın, C., Altunkaya, M., Taşçıoğlu, Y., Oya, S. A. V. ve Kvasoğlu, İ. (2017). Türkiye'de toprak parçalanması ve miras hukuku. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 30(3), 213-218.

Schultz, T. (1963). *Economic value of education*. New York: Columbia University Press.

Simon, J. (1981). *The Ultimate Resource*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Spence, M. (1973). Job market signalling. *Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355-374.

Spence, M. (1979). Signalling, screening and information. S. Rosen (Ed.), *Studies in labor markets* içinde, s. 319-357, Chicago: Chicago University Press.

Stefanova, A. ve Popov, D. (2013). *Black Clouds Looming. How Turkey's Coal Spree is Threatening Local Economies in the Black Sea [Greenpeace Bankwatch Report]*. <https://bankwatch.org/sites/default/files/BlackCloudsLooming-TurkeyCoal.pdf> adresinden alınmıştır.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (2017). *Year Book 2017*. <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-09/yb17-summary-eng.pdf> adresinden alınmıştır.

Sukmana, R. ve Kassim, S. H. (2010). Roles of the Islamic banks in the monetary transmission process in Malaysia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(1), 7-19.

Şahanoğulları, N. (2014). *Labor Income and Consumption Age Profiles: The Economic Lifecycle For Turkey [Doktora tezi]*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Şişman, D. (2017). Küreselleşme, kriz ve savunma sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 237-223 ,(1)39.

TEİAŞ. (2017). *Türkiye elektrik enerjisi talep projeksiyonu raporu*. https://www.teias.gov.tr/sites/default/files/2018-02/Taleprapor_2017.pdf adresinden alınmıştır.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2012). *Kamuda açık kaynak kodlu yazılım kullanımı [Çalışma Raporu No. 4]*.

Tanrıvermiş, H. ve Akdoğan, I. (2007). *The use of certified seeds of improved wheat varieties in farms and the contributions of*

certified seed usage to enterprise economies: the case of Ankara province in Turkey. *Pakistan Journal of Biological Sciences: PJBS*, 10(24), 4339-4353.

Tansel, A. (1994). *Wage employment and earnings and returns to schooling for men and women in Turkey. Economics of Education Review*, 13(4), 305–320.

Tansel, A. (2012). *2050'ye doğru nüfusbilim ve yönetim: işgücü piyasasına bakış*. İstanbul: TÜSİAD.

Taşdemir, M. ve Dama, A. (2016). *Konut rantının ekonomik ve sosyal maliyetleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

The Observatory of Economic Complexity (OEC). (t.y.). <https://atlas.media.mit.edu/en/> adresinden alınmıştır.

Tol, R. S. J. (2009). The economic effects of climate change. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 29–51. <https://doi.org/10.1257/jep.23.2.29>

Tol, R. S. J. (2018). The economic impacts of climate change. *Review of Environmental Economics and Policy*, 12(1), 4–25. American Economic Association: <https://doi.org/10.1093/reep/rex027> adresinden alınmıştır.

Toros, H. (2016). *A comparison of writing improvement in a traditional approach class and a process approach class as measured through contextual cohesive devices [Doktora tezi]*. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Trabelsi, M. A. (2011). *The impact of the financial crisis on the global economy: Can the islamic financial system help?. The Journal of Risk Finance*, 12(1), 15-25.

Turra, C. M. ve Queiroz, B. L. (2005, Temmuz). *Before it's too late: Demographic transition, labor supply, and social security problems in Brazil*. United nations expert group meeting on social and economic implications of changing population age structures toplantısında sunulan makale. Meksika.

Türkcan, K. (2014). *Investigating the role of extensive margin, intensive margin, price and quantity components on Turkey's export growth during 1998-2011*, Working Papers 2/2014 : Turkish Economic Association.

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD). (2017). *Bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü 2017 pazar verileri*.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2016). *Tarımsal işletme yapı araştırması, 2016*.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2015). *Türkiye katılım bankacılığı strateji belgesi 2015-2025 [Yayın No. 5]*. İstanbul.

U.S. Energy Information Agency (IEA). (2017). *Internationale energy outlook 2017*.

United Nations Climate Change (t.y.). *What is the Paris Agreement?*. <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement-0> adresinden alınmıştır.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2018). *Trade in services and employment*. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctncd2018d1_en.pdf adresinden alınmıştır.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (t.y.). *Classifications*. <https://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications.html> adresinden alınmıştır.

United States Department of Agriculture (USDA). (2017). *Turkey planting seeds sector overview 2017*.

Urata, S. ve Narjoko, D. A. (2017). *International trade and inequality [ADB Working Paper Series, No. 675]*.

Üngör, M. (2014). *Some observations on the convergence experience of Turkey. Comparative Economic Studies*, 56(4), 696–719.

Van Ark, B. (2008). *The cost competitiveness of manufacturing in China and India: an industry and regional perspective [Working Paper, No. 228]*. Indian Council for Research on International Economic Relations.

Van.Greuning, H. ve Iqbal, Z. (2008). *Risk analysis for islamic banks*. Washington: The World Bank Press.

Ward, A. (2018, Eylül). *Trump's China strategy is the most radical in decades — and it's failing*. Vox: <https://www.vox.com/world/2018/9/18/17790600/us-china-trade-war-trump-tariffs-taiwan> adresinden alınmıştır.

Whelan, K. (2000, Şubat). *Computers, obsolescence, and productivity [Finance and Economics Discussion Series Paper, No. 6]*. Federal Reserve Board.

Williamson, J. G. ve Higgins, M. (2001). *The accumulation and demography connection in East Asia*. Andrew Mason (Ed.), *Population Change and Economic Development in East Asia içinde (s. 123-154)*. Stanford, California, Stanford University Press.

Woirol, G. R. (1996). *The technological unemployment and structural unemployment debates [Contributions in Economics and Economic History Series, Book 173]*. Westport: Greenwood Publishing Group.

- World Bank Group Publications. (2008, 30 Eylül). *The growth report*. https://www.ebook.de/de/product/7393900/the_growth_report.html adresinden alınmıştır.
- World Bank. (2009). *Female labor force participation in Turkey: Trends, determinants, and policy framework*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2014). *Turkey - trading up to high income: Country economic memorandum*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2014). *Turkey's Transitions: Integration, inclusion, institutions*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (t.y.). *High-technology exports (% of manufactured exports) 1988-2017*. <https://data.worldbank.org/indicator/tx.val.tech.mf.zs> adresinden alınmıştır.
- World Commission on Environment and Development. (1987, 27 Nisan). *Our common future*. Oxford University Press. https://www.ebook.de/de/product/3237447/world_commission_on_environment_and_development_our_common_future.html adresinden alınmıştır.
- World Economic Forum (WEF). (2016). *Future of Jobs Report 2016*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf adresinden alınmıştır.
- World Economic Forum (WEF). (2018). *Future of Jobs Report 2018*. www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf adresinden alınmıştır.
- World Trade Organization (WTO). (2013). *Defining the future of trade*.
- Xuefeng, Q. ve Yaşar, M. (2016, Haziran). *Export market diversification and firm productivity: Evidence from large developing country*. *World Development*, 82, 28-47.
- Yenilmez, F. ve Kılıç, E. (2018). *Türkiye'de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz*. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 55-76.
- Yousef, T. M. (2005). *The murabaha syndrome in islamic finance: Laws, institutions and politics*. M. H. Clement, R. Wilson (Ed.), *The Politics of Islamic Finance* içinde (s. 63-80). Karachi: Oxford University Press.
- Yüceşahin, M. M. (2009). *Türkiye'nin demografik geçiş sürecine coğrafi bir yaklaşım*. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-25.
- Zainol, Z. ve Kassim, S.H. (2010). *An analysis of islamic banks' exposure to rate of return risk*, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 31(1), 59-84.
- Zarqa, M. A. (1983). *Stability in an interest-free islamic economy: A Note*. *Pakistan Journal of Applied Economics, Applied Economics Research Centre*, 2(2), 181-188.
- Zingales, L. (2015). *Presidential address: Does finance benefit society?* *The Journal of Finance*, 70(4), 1327-1363.